

**НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ.
МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС**

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИЙ МЕРИДІАН

ЕЛЕКТРОННИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск № 1 (31)

**м. Київ
2021**

УДК 355.48(430:47)

**Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал. – Вип. 1 (31) /
Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний ком-
плекс, Ін-т історії України НАН України. – К., 2021. – 74 с.**

Редакційна рада

В.М. Литвин, В.А. Смолій, В.Ф. Колесник

Редакційна колегія

Т.В. Вронська, В.М. Грицюк, В.П. Капелюшний,

І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (голова колегії),

О.Є. Лисенко (заступник голови колегії, науковий редактор), О.М. Майборода,

П. Махцевіч (Польща), І.К. Патриляк (науковий редактор),

В.М. Сімперович (відповідальний редактор), О.А. Удод, В.П. Фоміна, Н.О. Шевченко

Науково-допоміжна група

Ю.І. Бедрик, І.В. Шумахер (коректори)

С.В. Нікітіна (верстка)

*Затверджено до друку вченою радою Національного музею історії України у Другій
світовій війні. Меморіальний комплекс, протокол № 3 від 17 травня 2021 р., та вченою
радою Інституту історії України НАН України, протокол № 5 від 1 червня 2021 р.*

© Національний музей історії України
у Другій світовій війні.
Меморіальний комплекс
© Автори статей

ЗМІСТ

ГРАНІ ВІЙНИ

Наталя ФІЛАТОВА, Володимир РУГАЛЬ

ДО ІСТОРІЇ «ЖІНОЧОГО ПИТАННЯ» В ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ (1939–1945 рр.):
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ФОНДУ ЛЮДСЬКИХ ВТРАТ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 5

НАУКА В МУЗЕЙНІЙ ІНСТИТУЦІЇ

Златко ЗЛАТАНОВ, Світлана ДАЦЕНКО

«МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ НА МАПІ УКРАЇНИ».
ПОПЕРЕДНІ ПІДСУМКИ РОБОТИ З ЕЛЕКТРОННО-КАРТОГРАФІЧНИМ
ПРОЄКТОМ 17

Андрій КУЗЬМЕНКО

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ 3D-КОНТЕНТУ НА БАЗІ АРХЕОЛОГІЧНИХ
ОБ'ЄКТІВ ТА ОБОРОННИХ СПОРУД МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ
ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ 29

МУЗЕЙНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Данило ГРЕГУЛЬ

АРХЕОГРАФІЧНЕ СТУДІЮВАННЯ ПОВСТАНСЬКОГО АРХІВУ, ЗНАЙДЕНОГО
НА ДУБЕНЩИНІ: ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ 40

МУЗЕЙНА КОМУНІКАЦІЯ

Олена ДЕНИСЕНКО

ПРОСВІТНИЦЬКА КОМУНІКАЦІЯ МІЖ МУЗЕЄМ ТА ГОЛОВНИМ
УПРАВЛІННЯМ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ 47

КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВІЙСЬКУ

Любава СИДОРЕНКО

САМОДІЯЛЬНА ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ ЯК СКЛАДНИК
КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ 61

НАШІ АВТОРИ 73

УДК 355.088:614.88–51–055.2(477.86)“1939/1945”+069.8

© **Наталя ФІЛАТОВА**

© **Володимир РУГАЛЬ**

ДО ІСТОРІЇ «ЖІНОЧОГО ПИТАННЯ» В ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ (1939–1945 рр.): ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ФОНДУ ЛЮДСЬКИХ ВТРАТ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

За зібраними у фондовій колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні матеріалами на полеглих військовослужбовців, призваних до армії з території Івано-Франківської області, встановлено, що 21 документ підтверджує загибель жінок під час німецько-радянської війни. Документальний масив дав змогу проаналізувати їхні долі, показати, де вони служили, які обов'язки виконували, як загинули й були обліковані.

Ключові слова: Національний музей історії України у Другій світовій війні, документи з обліку втрат, сповіщення про загибель, жінка, гендерна політика, санінструктор.

В історії військової справи та війн доволі довго йшлося лише про чоловіків. Проте під час Другої світової війни в протистояння з обох боків було втягнуто сотні тисяч жінок, вони служили майже в усіх родах військ. Українські жінки, як і чоловіки, опинились у фронтових частинах армій, що воювали, пройшли через партизанські з'єднання, повстанські підрозділи та підпілля, виживали й гинули, ставали інвалідами.

У результаті двох світових війн жінки здобули виборчі права, розширили можливості праці в раніше недоступних професійних сферах, проявили свою громадянську працездатність, хоча це не означало зростання їхнього політичного впливу. Вони не здобули ані рівного представництва в органах влади та управління, політичних партіях і рухах, ані вирівнювання оплати праці з чоловіками, ані належного оцінювання неоплачуваної хатньо-сімейної роботи та догляду за дітьми. Натомість жіноцтво отримало «рівність» у важкому труді, у шкідливих умовах і небезпечних професіях, у призовах і мобілізаціях до регулярних та іррегулярних військових структур.

Багато історичних подій часів Другої світової війни неможливо зрозуміти без ширшого контексту, про який не завжди пам'ятають або який не хочуть згадувати. Саме такою замовчуваною темою був гендер [18, 282]. Його окремо не висвітлювали, про участь жінок у бойових діях могли згадати в загальному контексті чи міфологізованих та героїзованих історії війни. Увага зосереджувалася насамперед на долях героїнь фронту й тилу [5–7; 10; 15; 17].

Першу спробу висвітлити долю жінки у війні зробила в 1980-х рр. білоруська письменниця Світлана Алексієвич. Вона порушила питання неоднозначного ставлення в країні до фронтовичок [1; 2]. Лише впродовж останніх років з'явилися дослідження, які ламають радянські ідеологічні міфи та пропагандистські штампи щодо гендеру, розкриваючи історії звичайних жінок під час Другої світової війни [9].

На прикладі доль загиблих жительок Івано-Франківщини, які служили в радянських регулярних військових структурах, спробуємо продемонструвати особливості життєвого та фронтового шляху звичайної жінки.

Джерельною базою розкриття порушеного питання є Документальний фонд з обліку людських військових втрат Івано-Франківщини, зібраний у Національному музеї історії України у Другій світовій війні упродовж 2007–2013 рр. Фондова колекція Музею поповнилася 356 справами з установ Міністерства оборони України, зібраними в Івано-Франківській області, а також 8 справами сканографій документів з обласного архіву [26, 101]. Основний масив документів цього зібрання відображає події нацистсько-радянської війни.

Відпрацьовані офіційні джерела з обліку людських військових утрат обмежені, тенденційні, не завжди достовірні (особливо у встановленні долі військово-вослужбовця). Проте вони можуть бути предметом спеціального дослідження й розповісти як про людей, так і про епоху взагалі. Як зазначає дослідник В. Гриневич, «некорисних» джерел немає [8, 34].

Державна політика СРСР у військовій сфері (урядові рішення, інституційне оформлення) суттєво не різнилася у ставленні до чоловіків і жінок. У тоталітарній системі єдиним суб'єктом комунікації була влада. Мовою наказів, розпоряджень та гасел від соціуму вимагалось те, що було потрібно державі за усталеними чоловічими нормами. Оскільки жінки загалом не підлягали обов'язковій мобілізації, складалося враження, що в тих умовах для них існувала певна свобода вибору. Проте вони не могли відмежуватися від війни.

Перед війною українські етнічні землі не були єдиним політичним організмом, проте стали ним, за незначним винятком, унаслідок Другої світової війни. Уже 28 вересня 1939 р. угодою між СРСР і Німеччиною взаємно були визнані захоплені двома тоталітарними державами території та встановлені на той час кордони. Приєднані західноукраїнські землі були введені до складу УРСР. Утворено шість областей: Львівську, Станіславську, Волинську, Тернопільську, Рівненську, Дрогобицьку.

Офіційно ці землі були включені до УРСР 15 листопада 1939 р., коли позачергова сесія Верховної Ради УРСР ухвалила відповідний закон. 4 грудня 1939 р. була утворена Станіславська (від 1962 р. – Івано-Франківська) область [12, 11; 11, 9].

Упродовж Другої світової війни територією Івано-Франківщини прокотилося кілька хвиль мобілізації: у 1939–1941 рр. та 1944–1945 рр. – до Червоної армії, а також у 1944–1945 рр. – до Війська Польського.

Упродовж Другої світової війни тільки у складі радянської армії воювало понад 100 тис. уродженців Прикарпаття, як чоловіків, так і жінок [12, 19]. Багатополярний український досвід військового протистояння перетворив ці терени на поле битви кількох непримиренних ворогів. Крім поховань військовослужбовців радянської та польської армій, землі області усіяні могилами вояків Української повстанської армії.

Питання людських утрат України в цій війні досить болюче й навряд чи знайде остаточне вирішення. Установити найреальніші дані допоможе електронний ресурс, який створюється в Музеї. Джерелом його наповнення є Документальний фонд з обліку людських військових втрат. Нині по Івано-Франківщині введено інформацію на 21 561 військовослужбовця, який загинув під час Другої світової війни, серед них – 21 жінка [28].

Складником цього музейного зібрання є історико-меморіальний серіал «Книга Пам'яті України», чи не єдине із джерел, присвячених людським військовим утратам, у якому присутній гендерний аспект.

По Івано-Франківській області було видано три томи книг, до яких внесено ім'я 29 371 військовика, народженого в області або призваного з її теренів, а також тих бійців, чиї рідні проживали на Івано-Франківщині. До списків включено 12 016 військовослужбовців, які загинули в боях, 3798 померлих від ран, 11 681 зниклого безвісти, 1592 осіб, чия дальша доля невідома, і 284, які загинули в полоні [14, 6–9]. Серед цієї кількості втрат наведено дані про 31 жінку [12–14].

Основний масив документів полеглих у війні військовослужбовців з Івано-Франківщини, який зберігається в Національному музеї історії України у Другій світовій війні, – це сповіщення про загибель та списки полеглих і зниклих безвісти вояків. Серед матеріалів 21 загиблої жінки – 11 сповіщень про загибель та 10 інших документів, інформація зі списків загиблих та зниклих безвісти військовослужбовців, а також листування рідних щодо пошуку відомостей про своїх полеглих родичок, переважно післявоєнного часу [28].

Слід зазначити, що із 21 загиблої жінки з Івано-Франківщини, чиї документи зберігаються в Музеї, у Книзі Пам'яті України Івано-Франківської області наведено відомості про 12 осіб.

Згідно із законом про загальну військову повинність (1939 р.), службу в Збройних силах відбували всі чоловіки, незважаючи на національність, віросповідання, рівень освіти та соціальний стан. Вік призовників було встановлено від 19 років, в особливих випадках – від 18 [25, 39].

За цим законом надавалося право ставити на облік і брати на службу в армію і на флот жінок, які мали медичну, ветеринарну та спеціальну технічну підготовку. У воєнний час жінки зі спеціальною підготовкою могли бути призвані в армію і на флот для допоміжної та спеціальної служби [4, 4].

Уже під час радянсько-фінляндської війни 1939–1940 рр. вони служили лікарями та сестрами Червоного Хреста. Згідно з мобілізаційним планом 1941 р. армії в СРСР під час війни комплектувалися з навчених людських ресурсів за персональною пропискою військовозобов'язаних. Уже першого дня німецько-радянської війни було оголошено мобілізацію. 23 червня 1941 р. на території 14 із 16 наявних на той час військових округів, зокрема й трьох українських – Київського, Харківського та Одеського, почався призов військовозобов'язаних чоловіків 1905–1918 р. н. [24, 303–304].

У червні 1941 р. чимало жінок записувалося добровольцями до війська. Пояснення передумов та джерел такої їхньої активності слід шукати в довоєнній гендерній політиці СРСР, парамілітарних та спортивних практиках, у радянській мілітаризації життя й суспільної свідомості.

Через великі втрати в 1941 р., а також поновлення ворожого наступу в 1942 р. призов жінок до радянських регулярних структур ще більше активізувався. Відповідно до постанови Державного комітету оборони (далі – ДКО) «Про заміну в тилкових частинах і установах Військово-Повітряних сил Червоної армії військовослужбовців-чоловіків жінками» № ГОКО-1618сс під грифом «цілком таємно» від 18 квітня 1942 р. відбулася масова мобілізація жінок, переважно в такі сфери, як санітарна служба, протиповітряна оборона, зв'язок, постачання та політична робота. Крім служби в сухопутних військах, їх залучали на флот, до авіації, внутрішніх військ НКВД [16, 92].

До того ж за наказами ДКО № 0325 від 25 квітня 1942 р. та № 0678 від 6 вересня 1942 р. чоловіки старшого віку чи обмежено придатні й непридатні до стройової служби та жінки замінювали командний і начальницький склад, придатний до стройової служби, у штабах, установах і тилах армій, фронтів та округів [27, 217, 295].

Постанови про мобілізацію жінок були ухвалені ДКО за підписом Й. Сталіна для кожної сфери окремо. Згідно з наказом ДКО № 0284 від 14 квітня 1942 р. до військ зв'язку було мобілізовано 30 тис. жінок для заміни червоноармійців-зв'язківців [27, 212]. За наказом ДКО № 0297 від 19 квітня 1942 р. до ВПС було мобілізовано 40 тис. жінок [27, 214]. Хоча принцип добровільності зберігався, місцеві органи влади мали чітку квоту призову жінок, яку мали виконувати. Попри те що в інші воєнні роки кількість мобілізованих жінок суттєво зменшилася, цього порядку дотримувалися до 1944 р. Навіть постановою ДКО № 5907с під грифом «таємно» від 16 травня 1944 р. до лав Червоної армії призывали на добровільних засадах 25 тис. жінок у віці від 20 до 35 років. Представниць жіночої статі, які опинялися в лавах армії, направляли на комплектування штату кухарів, праль,

зв'язківців і санітарок [16, 93]. У музейному зібранні є документи, що свідчать і про призови в 1945 р. [33].

Підтвердженням того, що жіночі мобілізації мали відповідні квоти, є інформація про призов до армії з території Івано-Франківської області 12 жінок не в одному або двох районах, а в шести із чотирнадцяти: Надвірнянським РВК – 3; Коломийським РВК – 3; Коршівським РВК – 1; Косівським РВК – 1, Галицько-Рогатинським ОРВК – 3, Чернелицьким РВК – 1. Дев'ять жінок-військовослужбовців були призвані з інших регіонів Радянського Союзу (зокрема, А. Воронцова призивалася Хабаровським МВК, а Г. Кузяєва – Коломенським МВК Московської області Російської Федерації), на решту відсутня персональна інформація (як-от на М. Міклащук), а на П. Петрову зберігається супровідний лист про помилково занесене сповіщення про загибель до Косівсько-Верховинського ОРВК [28].

За віком серед призваних до армії були жінки, яким на початок війни виповнилося від 23 до 32 років (1918, 1915, 1914 та 1909 р. н.). Серед наймолодших вікових категорій – жінки-військовослужбовці 17–19 років (1928 р. н. – 1, 1926 р. н. – 1, 1925 р. н. – 2). Чотири жінки були 1922 р. н. та по одній – 1921, 1923 й 1924 р. н. [28].

Відоме місце народження 17 військовичок. 12 із них побачили світ у селах Станіславської (нині – Івано-Франківської) області: К. Бойчук і П. Кушнір – уродженки с. Пнів Надвірнянського району; Г. Григорців – уродженка с. Раківчик, а О. Іваніщук – с. Лісна Слобідка Коломийського району; у Галицькому районі народилися: М. Петель – у с. Крилос, Ю. Чапека – у с. Бовшів; у Косівському районі: П. Копчук – у с. Яворів, М. Коріндеш – у с. Вараско, А. Пістащук – у с. Стодне (Смодна), М. Прокопчук – уродженка с. Корнів Городенківського району; Ю. Куницька – уродженка с. Мала Тур'я Долинського району, а Г. Федоренко – смт Рожнятів Рожнятівського району.

Дві – народилися в інших регіонах України: Г. Андреева – уродженка с. Скопіївка Добровеличківського району Кіровоградської області, а Х. Коваленко – с. Красний Шахтар Ізюмського району Харківської.

У білоруському с. Замостя Могильовської області народилася Г. Дмитрієнко. Родом із Російської Федерації були жінки-військовослужбовці Г. Кузяєва – з м. Коломна Московської області та А. Воронцова – з м. Ленінград (нині – м. Санкт-Петербург) [28].

Більшість жінок-військовослужбовців Червоної армії (понад пів мільйона) перебували в лавах медико-санітарної служби. На відміну від інших армій світу, саме в Червоній армії половину всіх задіяних на фронті або поруч із ним лікарів (41 %) і найбільшу частину фельдшерів (57 %) становили жінки. А медичний персонал шпиталів складався виключно з жінок [9, 6]. Крім того, з початком війни роботу санітарів з урятування поранених і надання їм першої медичної допомоги в ротах, батальйонах, полках як на передовій, так і у прифронтовій зоні було покладено на плечі жінок. Це пояснюється необхідністю використання чоловіків

у бойових порядках. Санітари, як і солдати, перебуваючи в окопах на фронті, гинули під обстрілами й бомбардуваннями, але з ризиком для життя мали виконувати свої завдання. Саме серед цієї групи жінок-військовослужбовців кількість утрат була найбільшою, точна їхня кількість невідома [16, 100]. Серед 21 полеглої жінки з Івано-Франківщини 10 перебували в лавах медико-санітарної служби. Більшість із них були обліковані після війни.

20 серпня 1946 р. Катерина Павлівна Микитюк отримала сповіщення про загибель своєї доньки Ганни з військової частини. Старший сержант медичної служби Ганна Григорцівна, 1925 р. н., санінструктор 380-го стрілецького полку 171-ї стрілецької дивізії, загинула 19 вересня 1944 р. й була похована в с. Ліпшас у Латвії [31]. 19-річна Ганна полягла під час Ризької операції, що тривала від 14 вересня до 22 жовтня 1944 р. [3].

Лише в 1947 р. батьки Ганни Дмитрієнко, які проживали в м. Коломия, отримали сповіщення про смерть 20-річної доньки (вона загинула 14 травня 1942 р.) [30]. З'ясовано, що рядова Г. Дмитрієнко, санінструктор 3-го гвардійського кавалерійського корпусу, загинула під час бомбардування с-ща Кут Старосалтівського району Харківської області й похована в братській могилі [19].

Вдалося встановити й долю «зниклої безвісти» (згідно зі сповіщенням) Юзефи Куницької, 1922 р. н. із с. Мала Тур'я Долинського р-ну Станіславської (Івано-Франківської) області, призваної до армії Моршанським РВК Тамбовської області Російської Федерації 23 червня 1941 р. [29]. У донесенні Долинського РВК № 40867 від 11 червня 1947 р. про безповоротні втрати зафіксовано факт загибелі сержанта Юзефи Куницької. Медична сестра Ю. Куницька загинула під час перевезення санітарного ешелону в липні 1942 р. в м. Сталінград (нині – м. Волгоград, Російська Федерація), де й похована [20].

Згідно з донесенням № 63229 від 20 липня 1946 р. про безповоротні втрати рядового і сержантського складу, загиблого і зниклого безвісти, Надвірнянського РВК Станіславської області, Ксенія Бойчук, 1923 р. н., медична сестра евакуаційного шпиталю № 2347, призвана до армії на другий день від початку німецько-радянської війни, була облікована «зниклою безвісти в жовтні 1944 р.» [35].

Практично до середини 1950-х рр. тривав останній етап обліку безповоротних утрат. У цей час зарахування загиблих проводили місцеві військкомати й центральні облікові органи: Управління з обліку загиблого та зниклого безвісти рядового і сержантського складу та пенсійного забезпечення їхніх родин і Управління з персонального обліку втрат офіцерського складу [23, 75].

Згідно з директивою Головного штабу Сухопутних військ Радянської армії № орг/2/751524 від 24 квітня 1946 р. (відомого як Директива подвірного опитування) було передбачено в масовому порядку зібрати дані про військовослужбовців, чиї долі залишилися нез'ясованими, й оформити відомості не на індивідуальних бланках, як доти, а колективними списками, зазначивши в них біографічні відомості, адреси й дати надсилання бійцями останніх звісток про

себе. Сам факт появи такого документа свідчив про величезний недооблік загиблих радянських військовиків. Останній етап обліку безповоротних утрат був досить важливим для виявлення та документування максимальної кількості жертв [23, 76]. Він став можливим завдяки рішенням вести далі облік бойових утрат на підставі уточнювальних документів.

Більшість розшукуваних обліковувалися зниклими безвісти в умовний місяць та рік, і дата могла не мати жодного стосунку до справжнього часу загибелі військовика. У пояснювальних документах, на підставі яких прізвище військовослужбовця заносили до списків розшукуваних, містилося більше відомостей про ймовірну долю бійця, яку мала фіксувати «похоронка» [23, 77].

Саме в такому колективному списку № 63 Косівського РВК 1947 р. була облікована «зниклою безвісти в липні 1945 р.» медична сестра Парасковія Копчук, 1925 р. н., уродженка с. Яворів Косівського району [34].

Призвана до армії у квітні 1945 р. і «зникла безвісти» в травні 1945 р. Анна Михайлівна Пістащук, 1914 р. н., облікована в колективному списку № 49 безповоротних втрат Косівського РВК [33]. Згідно з донесенням № 76005 від 7 вересня 1946 р. про безповоротні втрати того самого військкомату до Управління обліку втрат загиблих та зниклих безвісти рядового та сержантського складу, Анна Пістащук служила в пересувному польовому шпиталі № 4197 [20].

Серед облікованих зниклими безвісти в колективних списках (список 2 Надвірнянсько-Богородчанського ОРВК) увагу привертає доля Парасковії Федорівни Кушнір, 1922 р. н., призваної до армії 23 червня 1941 р. і зниклої безвісти в лютому 1945 р. [36]. За інформацією іменного списку № 0257 від 22 вересня 1948 р. безповоротних втрат Надвірнянського району, зв'язок із Парасковією Кушнір урвався у вересні 1945 р. Останнім місцем служби жінки зазначена військова частина п/п № 24955 (евакуаційний шпиталь № 3101), що перебувала в Монгольській Народній Республіці. Проте в донесенні про безповоротні втрати № 862 від 14 липня 1956 р. Надвірнянського району зазначено, що зв'язок закінчився 22 листопада 1944 р. в тому самому шпиталі № 3101 у м. Каунас. У супровідному листі до Управління з обліку загиблого та зниклого безвісти рядового і сержантського складу (м. Москва) було повідомлено, що мати зниклої Ганна Василівна Кушнір сповіщення про загибель доньки не отримувала. На той момент жінці було вже 70 років і вона не переставала доводити факт участі доньки у Другій світовій війні [20].

Крім медичної служби, найбільшу кількість жінок у Червоній армії було задіяно у військах зв'язку, органах забезпечення та управління.

Саме з початком війни до Червоної армії почали призивати досвідчених телеграфісток і телефоністок. Тільки в 1941 р. за призовом до армії прийшли понад 10 тис. зв'язківців, а в 1942 р. до військ зв'язку були мобілізовані ще 40 тис. громадян. Тим жінкам-військовозобов'язаним, які служили в штабах і тилу, нічого не загрожувало, однак чимало жінок-зв'язківців перебувало безпосередньо на фронті та у прифронтівій смузі й щодня наражалося на небезпеку [16, 116].

Особливою була доля жінок-військовополонених. У відомому дослідженні професора Гайдельберзького університету Крістіана Штрайта «"Они нам не товарищи...": Вермахт и советские военнопленные в 1941–1945 гг.» кількість полонених, які опинились у таборах і на примусовій праці в Німеччині, оцінено від 5,5 млн до 5,7 млн осіб. Більшість їх – 3,3 млн (57,8 %) – загинули від голоду, поганих умов утримання, непосильної праці, а також стали жертвами розстрілів [37, 8]. Кількість загиблих у полоні чоловіків і жінок, а також їхнє співвідношення не диференційовані за статтю.

Відомий наказ Головного командування 4-ї армії групи армій «Центр» від 29 червня 1941 р. містив коротку й чітку вимогу розстрілювати всіх жінок в уніформі. Слідом за ним був виданий протилежний за змістом наказ – Головного командування сухопутних військ – від 3 липня, згідно з яким жінки у військових одностроях, озброєні чи ні, мали визнаватися військовополоненими [38, 93].

Упереджена думка про те, що жінки-військовослужбовці особливо небезпечні, призводила до небажання утримувати їх у таборах для полонених. Вермахт направляв їх на біржі праці, де вони отримували статус остарбайтерів. «Передавати в розпорядження відповідної біржі праці» означало примусове залучення до «цивільної» праці на окупованій Вермахтом території або в самій Німеччині [38, 94]. Радянських жінок, які відмовилися ставати остарбайтерками, відправляли до концтаборів [21, 112].

Серед останніх офіційних документів, підписаних на Ялтинській міжнародній конференції керівників трьох союзних держав – СРСР, США й Великої Британії, були домовленості про репатріацію (повернення на батьківщину) військовополонених та цивільних осіб. Радянці наполягали на тому, щоб вихідців із держав Балтії та колишніх польських територій на схід від лінії Керзона вважати радянськими громадянами (що безпосередньо стосувалося жителів Івано-Франківської області). Із погляду західних союзників визначальним принципом у питанні репатріації було те громадянство (підданство), про яке заявляли люди, які могли відмовитися від повернення до СРСР, отримавши статус «переміщеної особи» [22, 305–306].

Проте із закінченням війни в Європі репатріація стала обов'язковою для всіх колишніх жителів територій, які до вересня 1939 р. не входили до складу Радянського Союзу, на що погодилися західні союзники [22, 300].

Перед репатріацією військовополонених перевіряв «Смерш», цивільних осіб – служба безпеки НКВД. Більшість табірних бранців були вкрай виснажені, тяжкохворі. Кількамісячне перебування в системі репатріаційних, збірних і фільтраційних таборів для багатьох полонених закінчувалося смертю, вони вмирили, так і не дочекавшись повернення додому.

Не судилося приїхати на батьківщину й побачити родину репатрійованій Марії Юрїївні Коріндеш. Вона померла від хвороби 18 вересня 1945 р. в евакуаційному шпиталі № 2872, похована в чеському м. Оломоуць [32].

Отже, попри те що облік людських військових утрат був недосконалим узагалі й вівся, зокрема, без урахування втрат жіноцтва, інформативність радянських облікових документів доволі значна.

Накази ДКО про мобілізацію позбавили жінок добровільності, перетворивши їх на резерв-ресурс, яким можна було розпорядитися й використати його. У радянських документах з обліку людських військових утрат ми знайшли підтвердження наявності регіональних квот щодо призову до війська та відповідного вікового цензу.

Спочатку поява, потім збільшення кількості жінок-військовослужбовців, на нашу думку, є свідченням мілітаризації суспільства, а не гендерної рівності. Адже ролі жінок у війську визначалися потребами війська, а не жінок. Жодна з мобілізованих жительок Івано-Франківщини не досягла високих звань та командних посад. Більшість із них служили в підрозділах, які вважаються більш відповідними для жінок.

Вивчення жіночого досвіду війни допоможе розкрити цілком проігноровані, однак значущі аспекти війни в її гуманітарному та соціокультурному вимірах.

Знання про жіночі стратегії участі, виживання, спротиву, пристосування та втрати під час війни мають для України не лише історичне значення, вони є вкрай актуальними нині, коли війна стала щоденною реальністю...

Джерела та література:

1. Алексеевич С.А. У войны не женское лицо. Повести / С.А. Алексеевич. – М.: Советский писатель, 1989. – 368 с.
2. Алексієвич С. У війни не жіноче обличчя / С. Алексієвич / Пер. з рос. В. Рафєєнка. – Харків: Віват, 2016. – 400 с.
3. Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / Г.Ф. Кривошеев, В.М. Андроников, П.Д. Буриков, В.В. Гуркин. – М.: Вече, 2009. – 384 с.
4. Военнопленные женщины-красноармейцы в концлагере. Советские военные медики в Равенсбрюке / Маргот Бланк, Рамона Саавера-Сантис. – Берлин: Германо-российский музей Берлин-Карлсхорст, 2016. – 48 с.
5. Героини войны. Очерки о женщинах – Героях Советского Союза / Сост. А. Белановский, П. Перепеченко; ред. Л. Торопов. – М.: Госполитиздат, 1963. – 719 с.
6. Героини. Вып. 1 (Очерки о женщинах – Героях Советского Союза) / Ред.-сост. Л.Ф. Торопов. – М.: Политиздат, 1969. – 447 с.
7. Героини. Вып. 2 (Очерки о женщинах – Героях Советского Союза) / Ред.-сост. Л.Ф. Торопов. – М.: Политиздат, 1969. – 463 с.
8. Гриневиц В. Червоний імперіалізм. Друга світова війна і громадська думка в Україні, 1939–1941. – К.: HREC PRESS, 2019. – 492 с.
9. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / За наук. ред. док. іст. наук Г. Грінченко, канд. іст. наук К. Кобченко, канд. іст. наук О. Кісь. – К.: АРТ КНИГА, 2015. – 335 с.

10. *Звитяжниці: Жінки – Герої Радянського Союзу в боях за Україну в роки Великої Вітчизняної війни* / Є.В. Сафонова (кер. авт. кол.). – К.: Україна, 1995. – 247 с.
11. *Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Івано-Франківська область* / Ред. кол. тома: Чернов О.О. (гол. редкол.) та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 640 с.
12. *Книга Пам'яті України. Івано-Франківська область: у 3 т. – Т. 1.* / Гол. ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін. – Л.: Каменяр, 1998. – 844 с.
13. *Там само. – Т. 2* / Гол. ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін. – Л.: Каменяр, 2001. – 758 с.
14. *Там само. – Т. 3* / Гол. ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін. – Л.: Каменяр, 2003. – 296 с.
15. *Мати, воїн, трудівниця* / Упоряд.: В.О. Процаков. – К.: Політвидав України, 1986. – 189 с.
16. *Маша + Нина + Катюша. Женицины-военнослужащие 1941–1945* / Германно-российский музей Берлин-Карлсхорст. – Берлин, 2002. – 206 с.
17. *Мурманцева В.С. Советские женщины в Великой Отечественной войне: 1941–1945* / В. Мурманцева. – М.: Мысль, 1979. – 293 с.
18. *Никонова О. Женщины, война и «фигуры умолчания»* / О. Никонова // *Неприкосновенный запас*. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 282–289.
19. *Обобщенный банк данных о защитниках Отечества [Электронный ресурс]*. – Режим доступа: <https://obd-memorial.ru>. – Назва з екрана.
20. *Память народа 1941–1945 гг. [Электронный ресурс]*. – Режим доступа: <https://pamyat-naroda.ru>. – Назва з екрана.
21. *Пастушенко Т. Радянські жінки-військовополонені: стратегії виживання, досвід, долі* / Т. Пастушенко // *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць* / За наук. ред. док. іст. наук Г. Грінченко, канд. іст. наук К. Кобченко, канд. іст. наук О. Кісь. – К.: АРТ КНИГА, 2015. – С. 103–120.
22. *Плохій С. Ялта. Ціна миру* / С. Плохій / Переклад з англійської Н.Є. Коваль. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. – 416 с.
23. *Рибченко Л. Персональний облік людських військових втрат Червоної армії у Великій Вітчизняній війні* / Л. Рибченко // *Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення* / Ред. кол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. // *Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»*. – К.: Аеростат, 2013. – С. 59–78.
24. *Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941–1945 роках* / Л. Рибченко // *Друга світова війна: погляд з XXI століття. Історичні нариси: у 2-х кн.* – Кн. 1 / Редкол.: В.А. Смолій (гол.), О.Є. Лисенко (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 303–318.
25. *Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на українських теренах у 1943–1944 рр.* / Л. Рибченко // *Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення* / Ред. кол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. // *Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»*. – К.: Аеростат, 2014. – С. 37–48.
26. *Ругаль В. Документальний фонд загиблих Івано-Франківської області в Національному музеї історії України у Другій світовій війні* / В. Ругаль // *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. – 2017. – Вип. 3 (17). – С. 81–102.
27. *Русский архив: Великая Отечественная: приказы народного комиссара обороны СССР 22 июня 1941 г. – 1942 г.* – Т. 13 (2–2). – М.: ТЕРРА, 1997. – 448 с.
28. *Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. – Всеукраїнська база загиблих.* – Івано-Франківська область.

29. Там само. – ІФ-03045.
30. Там само. – ІФ-08159.
31. Там само. – ІФ-09430.
32. Там само. – ІФ-11446.
33. Там само. – ІФ-11956.
34. Там само. – ІФ-12027.
35. Там само. – ІФ-12496.
36. Там само. – ІФ-12569.
37. Штрайт К. «Они нам не товарищи...» Вермахт и советские военнопленные в 1941–1945 гг. / К. Штрайт / Пер. с нем. И. Дьяконова, предисл. и ред. И. Настенко. – М.: Русское историческое общество; Русская панорама, 2009. – 480 с.
38. Штребель Б. «Баба з рушницею» як образ ворога: військовополонені червоноармійки у концентраційному таборі Равенсбрюк / Б. Штребель // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часі екстремального насильства: зб. наук. праць / За наук. ред. док. істор. наук Г. Грінченко, канд. іст. наук К. Кобченко, канд. іст. наук О. Кісь. – К.: АРТ КНИГА, 2015. – С. 89–102.

© **Наталья ФИЛАТОВА**

© **Владимир РУГАЛЬ**

**К ИСТОРИИ «ЖЕНСКОГО ВОПРОСА»
В КРАСНОЙ АРМИИ (1939–1945 гг.):
ПО МАТЕРИАЛАМ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ФОНДА
ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ПОТЕРЬ ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ**

По собранным в фондовой коллекции Национального музея истории Украины во Второй мировой войне материалам на погибших военнослужащих, призванных в армию с территории Ивано-Франковской области, установлено, что 21 документ подтверждает гибель женщин во время немецко-советской войны. Документальный массив позволил проанализировать судьбы и показать участие женщин в войне, продемонстрировать, какие они занимали должности, какие выполняли обязанности, как гибли и как происходил учёт погибших женщин.

Ключевые слова: Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, документы по учёту потерь, извещения о гибели, женщина, гендерная политика, санинструктор.

© *Natalia FILATOVA*© *Volodymyr RUHAL*

**THE HISTORY OF THE WOMEN'S ISSUE
IN THE RED ARMY (1939–1945) ACCORDING
TO THE DOCUMENTARY FUND OF HUMAN LOSSES
OF IVANO-FRANKIVSK REGION**

Throughout human history, there have been many wars that have been considered a man's affair. Only in some cases were known that women were involved in military confrontations. In particular, the most famous female figure - Jeanne d'Arc, who distinguished herself during the Hundred Years' War of the XIV-XV centuries.

Everything was changed by the world wars of the first half of the XX century. If in the First World War women were involved in hospitals, then the Second World War changed everything. Women on an equal terms with men were involved in the army, especially in the Red Army. However, the policy of the USSR did not allow to highlight the contribution of women to the war. All citizens of the country, regardless of gender, were "Soviet people", so the topic of gender was not raised. Certainly, there were separate studies, but they concerned mainly the heroines of the front and rear.

In this article is made an attempt to highlight the participation of the ordinary woman in military confrontations. Was revealed that the museum collection contains 21 documents confirming the death of women on the fronts of the German-Soviet war. The documentary array allowed us to analyze the fates and establish the role of woman in the war, to show what positions she held, what duties she performed, how she died and how she was recorded for.

Keywords: *National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, military records of casualties, death notification, female, gender policy, health education supervisor.*

УДК 069.8(093):94(477)“1930/1960”+913.43-028.27

© Златко ЗЛАТАНОВ

© Світлана ДАЦЕНКО

«МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ НА МАПІ УКРАЇНИ». ПОПЕРЕДНІ ПІДСУМКИ РОБОТИ З ЕЛЕКТРОННО-КАРТОГРАФІЧНИМ ПРОЄКТОМ

У статті висвітлено підсумки роботи з проєктом електронної карти Музею станом на березень 2021 р., описано етапи наповнення її інформаційної бази, зазначено ступінь завершеності роботи над кожним запитом (атрибутом), розкрито перспективи становлення проєкту як важливого складника майбутньої експозиції Меморіального комплексу, представлено можливості, що їх відкриває внесена в контент інформація для дослідників воєнної історії, науковців-демографів, які займаються історією України періоду Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, Україна, Меморіал, геоінформаційна система, карта, населені пункти, атрибути, мобілізація, втрати, окупація, гетто, Вермахт, Червона армія, фронт, група армій, армія, корпус, дивізія, бригада, полк, Голодомор.

У наші дні в умовах інформаційного суспільства важливої ролі в різних галузях набувають електронні бази даних, мультимедійні засоби, які містять великий обсяг інформації і значно спрощують робочий процес. Однією з таких баз даних став електронно-картографічний проєкт «Місця пам'яті про Другу світову війну на мапі України», розроблений у 2014 р. для Національного музею історії України у Другій світовій війні.

Основою електронної бази картографічного проєкту є таблиця з атрибутами, які становлять сукупність запитів, що містять необхідну інформацію про той чи інший населений пункт. Для заповнення ланок атрибутів науковці використовують архівні дані, монографічні джерела, мемуаристику на тему Другої світової, чимало іншої літератури, а також карти бойових дій. Слід зауважити, що архівні дані інколи суперечили інформації, поданій у монографічних джерелах. Нерідко в документах указано було лише приблизні, округлені цифри. Тоді в карту вносили інформацію, яку вважали найвірогіднішою. Заповнення

відповідних ланок кожного населеного об'єкта даними допомагає крок за кроком прямувати до створення інформативної бази, яка пов'яже архівні дані, історіографічні джерела та усні свідчення.

Науковці Музею постійно наповнюють цю базу даних новими фактами й цифрами. За сім років роботи база проєкту збагатилася значним масивом інформації для вже наявних атрибутів, а крім того, до неї було додано чимало нових. Серед них – демографічні дані, пов'язані з утратами на фронтах війни, військові формування ворогуючих сторін, які захоплювали населені пункти, місця боїв українських визвольних формувань та ін.

Станом на березень 2021 р. вже опрацьовані такі сучасні регіони, як АР Крим, Київська, Сумська, Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька, Вінницька, Одеська, Луганська, Донецька, Запорізька, Полтавська, Дніпропетровська області. Тобто інформацію з доступних нині джерел та літератури внесено. Певна річ, у разі надходження нових фактів і цифр дані буде уточнено, доповнено й відкориговано в ланках атрибутів.

Розробники наявної електронної карти внесли в таблицю бази 45 371 населений пункт та об'єкт. Серед них – міста, містечка, селища міського типу, села, селища, хутори, колгоспи, радгоспи, робітничі поселення, машинно-тракторні, дослідні, селекційні станції, залізничні роз'їзди, залізничні станції тощо. За основу старих назв населених пунктів програмісти брали найменування 1946 р., а за основу нових – 2014 р. Тому згодом співробітники Музею додали атрибути, в які було введено назви 2556 населених пунктів, уживані у воєнний період, а також нові назви всіх 917 населених пунктів України, перейменованих у 2015–2016 рр. у процесі декомунізації. Згодом були внесені давні кримськотатарські назви населених пунктів, уживані на території Криму до 1944 р.

У процесі роботи над електронно-картографічним проєктом співробітники Музею зіштовхнулися з певними труднощами. Це стосується як самого адміністративно-територіального поділу на карті, так і кількості населених пунктів, унесених програмістами в базу. По-перше, на карті є межі областей лише зразка 1946 р. Отже, можливості обрати їхню конфігурацію іншого періоду практично не існує. Слід, на жаль, визнати, що в деяких випадках навіть наявні межі не відповідають тим, які були насправді. Скажімо, це дуже чітко помітно на прикладі межі Львівської та Дрогобицької областей.

По-друге, доволі умовною є сама кількість – 45 371 наявний на 1946 р. населений об'єкт. У деяких випадках програмісти двічі, а то й більше разів вносили той самий населений пункт у відповідний атрибут таблиці. Натомість деякі міста, селища, села, що були тоді і є зараз, розробники не зафіксували взагалі. Доволі дивно бачити, наприклад, відсутність такого доволі відомого населеного пункту, як м. Дебальцеве Донецької області.

По-третє, на самій карті населені пункти часто бувають позначені поза межами районів, до складу яких вони входять.

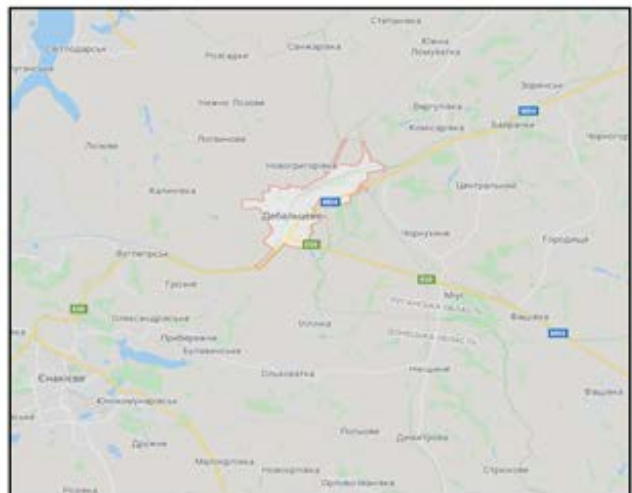

Невідповідність межі Львівської та Дрогобицької областей (червона лінія – хибна межа, нанесена програмістами, зелена – справжня межа).

карта програмістів

Google Maps

м. Дебальцеве Донецької області (на карті, розробленій програмістами, відсутнє).

Отже, в перспективі – перехід на більш досконалу геоінформаційну систему, до якої буде перенесено вже наявну інформацію. Нова система, крім іншого, має бути прив’язана до постійних оновлень, які вносять зміни в адміністративно-територіальний поділ. Наприклад, вона повинна надавати можливість вибору

кордонів у різні історичні періоди, враховувати зміни адміністративної реформи 2020 р., у результаті якої було зменшено кількість районів у кожній області. Також програма має «бачити» зміни в назвах населених пунктів, районів. Адже в наші дні перейменування відбуваються часто. Скажімо, відомо, що 3 лютого 2021 р. Комітет Верховної Ради України з питань організації державної влади підтримав постанову про перейменування смт Новгородське Торецької міськради Донецької області на смт Нью-Йорк. Фактично населеному пункту повернули історичну назву, яку в 1951 р., ще під час «холодної війни», радянська влада замінила на Новгородське, очевидно, потрактувавши як «капіталістичну» [8]. Оновлена геоінформаційна система з можливістю демонстрації на широкоформатних дисплеях постане як хороший мультимедійний засіб у головній експозиції Меморіального комплексу.

Серед атрибутів, із якими доводилося плідно працювати, є присвячені мобілізації населення та військовим утратам у роки війни, а саме:

– «Загальна кількість осіб, мобілізованих із населеного пункту до Червоної армії в роки війни» (наразі заповнено дані на 3793 населені пункти, в яких, за підрахунками програми, кількість призваних становить 1 652 457 осіб);

– «Загальна кількість осіб, мобілізованих із населеного пункту, що загинули на фронтах війни» (наразі заповнено дані на 4307 населених пунктів, у яких, за підрахунками програми, кількість загиблих становить 805 677 осіб);

– «Загальна кількість військовослужбовців Збройних сил СРСР, які загинули під час остаточного вигнання нацистів із населеного пункту» (наразі заповнено дані на 464 населені пункти, в яких, за підрахунками програми, кількість загиблих становить 180 435 осіб).

За деякими даними, загалом у роки війни до Збройних сил СРСР було призвано близько 9 млн українців, з яких близько 4 млн загинули [10, 553].

Одним із джерел наповнення даних атрибутів стало 26-томне видання «Історія міст і сіл Української РСР». Точнішу інформацію стосовно загиблих на фронті надала Книга Пам'яті України. Підрахунок прізвищ із мартиролога допоміг завершити роботу щодо Київської та Запорізької областей за цим атрибутом.

Значний інтерес для наукового середовища становлять атрибути, присвячені злочинним діям гітлерівців та їхніх союзників під час окупації населених пунктів України. Окупанти створили кількості гетто, місць примусового утримання й ліквідації населення. Відповідні атрибути в базі даних висвітлюють кількісні показники щодо кожного населеного пункту.

Скажімо, в атрибут «Дата спалення населеного пункту гітлерівцями та їхніми союзниками під час окупації» внесено дані на 426 населених пунктів. Кількість сіл, спалених нацистами на території України, була дещо більша – близько 670 [4]. Однак хронологічний атрибут потребує точної дати, інакше інформація в його ланці не збережеться, а в багатьох наявних джерелах указано лише місяць події. Серед найбільш постраждалих населених пунктів – сумнозвісний райцентр Корюківка на Чернігівщині, який на початку березня 1943 р.

був повністю спалений. Жертвами каральної акції стали 6700 убитих і згорілих живцем громадян.

Станом на березень 2021 р. до атрибута «Кількість мешканців населеного пункту, яких вивезли на примусові роботи під час нацистської окупації» внесено дані на 8840 населених пунктів. За підрахунками програми, загальна кількість вивезених із них жителів становить 2 057 967 осіб. Отже, вдалося поступово наблизитися до числа 2,4 млн жителів, яке фігурує в багатьох працях [12, 173].

В атрибут «Кількість мешканців населеного пункту, знищених гітлерівцями та їхніми союзниками під час окупації» вже внесено дані на 6560 населених пунктів. За підрахунками програми, загальна кількість знищених у них жителів становить 3 622 447 осіб, що теж наближає цей показник до усталеної оцінки в 3,9 млн мирних жителів [2, 59–60].

Для заповнення останніх двох атрибутів основним джерелом стали архівні дані ЦДАВО України.

У роки війни в межах сучасної території України було знищено 1 554 000 євреїв – як у місцях ув'язнення, так і в спеціально організованих місцях страт [6, 837]. Тому поява атрибута «Злочини проти єврейських жителів населеного пункту, здійснені гітлерівцями та їхніми союзниками під час окупації» є цілком закономірною. Ланка атрибута – це текстове поле, в якому зазначені дата, місце й подробиці страт єврейського населення. Серед них – сумнозвісний Бабин Яр у м. Київ, розстріли в м. Кам'янець-Подільський у серпні 1941 р., численні страти на Львівщині, Миколаївщині та в інших регіонах України. На сьогодні внесено інформацію про нацистські злочини проти єврейського населення на території 116 населених пунктів.

Уже вдалося завершити роботу над такими двома атрибутами, як «Нацистські місця примусового утримання людей у населеному пункті під час окупації» (заповнено дані на 541 населений пункт, у якому було зосереджено 722 місця ув'язнення, зокрема тюрми, дулаги, шталаги, трудові табори тощо) та «Наявність гетто в населеному пункті під час окупації» (заповнено дані на 340 населених пунктів). У цій роботі допоміг «Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944)», який містить вичерпну інформацію з відповідної тематики [3].

Завершено також роботу з атрибутом «Кількість мешканців населеного пункту, які померли під час Голодомору 1932–1933 рр.». Завдяки підрахункам прізвищ із мартиролога багатотомного видання «Національна книга пам'яті жертв Голодомору», розробленого Інститутом національної пам'яті України, внесено дані на 8082 населені пункти [7]. Згідно з обчисленнями актуальної програми електронно-картографічного проекту, загальна кількість загиблих під час Голодомору жителів у цих населених пунктах становить 936 995 осіб.

Серед ключових – атрибути, присвячені датам окупації гітлерівцями та їхніми союзниками сіл, селищ, міст України й датам вигнання нацистів Червоною армією із цих населених пунктів.

До атрибута «Дата початку окупації населеного пункту гітлерівцями та їхніми союзниками» внесено дані, починаючи від листопада 1938 р., коли Угорщина внаслідок рішень I Віденського арбітражу зайняла частину Закарпаття. Решту краю Угорська королівська армія окупувала в березні 1939 р. Під час німецько-радянської війни Вермахт і його союзники фактично більш ніж за рік оволоділи всією територією України. Останні українські міста й села були захоплені гітлерівцями на території Ворошиловградської (нині – Луганська) області влітку 1942 р. Доволі поширеною є інформація про те, що останній населений пункт, у який увійшли нацисти, – це м. Свердловськ, захоплене 22 липня 1942 р. [1]. Однак, згідно з архівними даними, на Луганщині були населені пункти, захоплені й пізніше. Наприклад, х. Хрящівка Новосвітлівського району Ворошиловградської області (нині – Краснодонський район Луганської області) був окупований 23 липня 1942 р., с. Первомайка Ровеньківського району – теж 23 липня 1942 р., а смт Краснопілля Кадіївського району (нині – у складі м. Брянка) – аж 4 серпня 1942 р. [13–15]. Нині до ланок атрибута «Дата початку окупації населеного пункту гітлерівцями та їхніми союзниками» вже внесено дані на 35 848 населених пунктів.

Оскільки впродовж війни чимало населених пунктів не раз переходили з рук у руки, то для фіксації дат окупації та вигнання окупантів теж створені відповідні атрибути. Станом на березень 2021 р. до атрибута «Дата остаточного вигнання гітлерівців та їхніх союзників із населеного пункту» внесено дані на 39 733 населені пункти. Традиційно датою остаточного вигнання нацистів та їхніх союзників з українських земель вважають 28 жовтня 1944 р. Проте слід зауважити, що через численні контратаки угорської та німецької армій бої за окремі населені пункти на Закарпатті точилися до кінця листопада 1944 р. Скажімо, запеклими вони були на околицях м. Чоп.

На основі усіх атрибутів, пов'язаних із датами окупації та вигнання нацистів, здійснюється підрахунок, у результаті якого вноситься інформація в атрибут «Загальний час окупації населеного пункту гітлерівцями та їхніми союзниками у днях». Він дає змогу способом сортування встановити, які населені пункти перебували під окупацією найдовше. Беззаперечними «лідерами» за цим показником є більшість населених пунктів Закарпаття. Загальний час окупації кожного з них перевищує 2 тис. днів. Для порівняння: м. Київ перебувало під нацистською окупацією 778 днів. Наразі до атрибута «Загальний час окупації населеного пункту гітлерівцями та їхніми союзниками у днях» внесено дані на 30 819 населених пунктів України.

У базі даних створені колонки атрибутів для переліку збройних формувань нацистської Німеччини та її союзників, що брали участь у першій окупації того чи іншого села, селища, міста України. Це дає змогу визначити, які населені пункти були окуповані німецькими, а які – угорськими, румунськими чи словацькими частинами. Установити, які саме військові формування це були, істотно допомогли карти бойових дій.

Дослідження військових формувань держав «осі» під час наповнення бази електронно-картографічного проекту виявилось доволі цікавим, адже воно допомогло досягнути масштаби застосування армій держав – сателітів Гітлера та їхню роль у східному «бліцкригу». Традиційно вважалося, що основну наступальну міць становив Вермахт, а бойовий дух і рівень підготовки його союзників залишав бажати кращого. Насправді вдалося встановити, що румуни, італійці, угорці подекуди демонстрували не гірші якості й вели успішні бойові дії. Скажімо, Північною Буковиною та більшою частиною Одеської області заволоділи румунські війська, а значну територію Лівобережжя, зокрема Дніпропетровщину, Донбас, захопив Італійський експедиційний корпус у Росії (Corpo di Spedizione Italiano in Russia, або CSIR).

Відомо, що румуни воювали доволі завзято й саме їм належить основна роль у взятті м. Одеса. Один випадок під час боїв на підступах до міста наприкінці серпня 1941 р. наочно демонструє рішучість і стійкість румунських воїнів. Ті захопили одну висоту й обороняли її до останнього. Їхня легка батарея не стала відходити з позицій, коли ще була така можливість, і вела вогонь практично впритул, доки її не закидали гранатами. Стійкість румунських артилеристів справила враження й на радянське командування [16, 204]. Мотивація армії Іона Антонеску цілком зрозуміла: вона билася за втрачені рік тому Північну Буковину та Бессарабію.

Станом на березень 2021 р. на рівні групи армій Збройних сил нацистської Німеччини та її союзників уже заповнено дані на 33 477 населених пунктів, на рівні армій – на 31 741, на рівні корпусу – на 21 374, на рівні дивізій – на 2610, на рівні полків/бригад – на 71 населений пункт.

Атрибути, присвячені військовим формуванням Збройних сил СРСР, які брали участь в остаточному вигнанні гітлерівців та їхніх союзників із того чи іншого населеного пункту, теж становлять вагомий частку роботи з електронно-картографічним проектом. Як і у випадку з військовими формуваннями держав «осі», є окремі ланки для фронтів, армій, корпусів, дивізій, полків/бригад Червоної армії. Авіаційних частин не вказано, бо вони виконували допоміжну роль підтримки на полі бою. Не зазначено й партизанських формувань. Попри те що чимало населених пунктів у 1943–1944 рр. справді були відбиті в гітлерівців радянськими партизанськими загонами та з'єднаннями й утримувані до приходу діючих частин РСЧА, у таблиці карти вказані сухопутні формування Червоної армії, бригади морської піхоти ВМФ, війська укріплених районів, адже саме вони були складником регулярних Збройних сил, що першими проникали на хутір, у село чи місто.

Часто траплялося, в один населений пункт, наступаючи, могли з боями входити одночасно кілька сухопутних частин. Установлюючи такі випадки, в ланках атрибутів доводилося позначати армію, корпус, дивізію, полк цифрами в дужках, щоб підкреслити, до яких структур вони належали.

Акумуляована в базі інформація дає змогу встановити напрями дій радянських фронтів на території України. Наприклад, крім військ 1-го Українського (до 20 жовтня 1943 р. – Воронежський), 2-го Українського (до 20 жовтня 1943 р. – Степовий), 3-го Українського (до 20 жовтня 1943 р. – Південно-Західний) та 4-го Українського (до 20 жовтня 1943 р. – Південний), яким належить основна роль у розгромі Вермахту на українських теренах, через північні регіони просувалися з боями також Білоруські фронти. Значною частиною Волинської області заволоділи з'єднання й частини 1-го та 2-го Білоруських фронтів, зокрема фактично з усього Шацького району нацистів витіснили формування 1-го Білоруського фронту.

Робота із заповнення ланок атрибутів військових формувань триває постійно, адже матеріали, присвячені бойовим шляхам частин і з'єднань, які зберігаються в Національному музеї історії України у Другій світовій війні, відкривають для цього великі можливості. Це детальні довідки, журнали бойових дій, що часто були створені безпосередніми учасниками битв і подекуди висвітлювали погодинний перебіг протистояння між ворогуючими сторонами за те чи інше село.

Наразі на рівні фронту Збройних сил СРСР вже заповнено дані на 39 375 населених пунктів, на рівні армій – на 20 252, на рівні корпусу – на 10 520, на рівні дивізій – на 6211, на рівні полків/бригад – на 1019 населених пунктів.

Щоб простежити й висвітлити бойову діяльність українських визвольних формувань у роки Другої світової війни, до бази електронно-картографічного проекту було додано атрибути, призначені для внесення інформації про місця боїв. Це дії проти радянських партизанів, оточенців, окупаційних підрозділів військ держав «осі», польських формувань, регулярних частин РСЧА та органів держбезпеки і внутрішніх справ СРСР, у яких брали участь «Поліська Січ» Т.Д. Боровця («Тарас Бульба»), УПА та інші структури, що боролися за самостійність України.

Серед перших сутичок із нацистами варто відзначити успішний бій сотні УПА під командуванням Г. Перегіняка («Коробка-Довбешка») поблизу с. Володимирець на Рівненщині 8 лютого 1943 р. Найактивніше проти гітлерівських окупаційних військ повстанці діяли в 1943–1944 рр. Наразі в атрибут «Інформація про місце, дату і результат бою між українськими визвольними формуваннями та частинами Збройних сил гітлерівської Німеччини, а також її сателітів під час нацистської окупації» внесено дані на 19 населених пунктів.

Доволі інтенсивними були сутички українських повстанців із більшовицькими партизанами. Згідно з матеріалами багатотомного видання «Літопис УПА» та праці І. Патриляка «Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960 рр.)», чимало таких боїв завершувалися перемогою українських самостійницьких підрозділів [5; 9]. Цьому сприяли відмінне знання місцевості, яка здебільшого була рідним краєм для повстанців, а також високий рівень підготовки ведення бойових дій із використанням партизанської тактики, майстерність у влаштуванні засі-

док. Фрагмент таблиці з атрибутами електронно-картографічного проєкту на прикладі трьох сіл Рівненської, Львівської та Волинської областей демонструє успіх воїнів УПА в таких боях.

NAZVA2014	TYP2014	RAYON2014	OBLAST2014	PROTYRPART
Кайяне-Случанське	село	Сарненській	Рівненська	20.12.1943 р. відбувся бій між УПА та радянськими партизанами. Результат: знищено 45 партизанів (переного УПА).
Тростянець	село	Миколаївській	Львівська	16.04.1944 р. бійці УПА здійснили напад на радянських партизанів. Результат: радянський загін знищено (переного УПА).
Куляковичі	село	Маневичській	Волинська	08.07.1943 р. відбувся бій УПА проти радянських партизанів. Результат: розбито радянський загін (переного УПА).

Загалом в атрибуті «Інформація про місце, дату і результат бою між українськими визвольними формуваннями та радянськими партизанами під час нацистської окупації» вже заповнено дані на 43 населені пункти.

На справжню різанину перетворилася боротьба радянських спецорганів проти українських націоналістів у 1944–1960 рр. На жаль, відсутність деяких населених пунктів, які існували у воєнний період, не дала змоги внести інформацію на них в атрибут, присвячений цій боротьбі. Скажімо, це стосується с. Гурби, що існувало на південному заході сучасного Здолбунівського району Рівненської області, неподалік межі з Тернопільською областю. Відомо, що у квітні 1944 р. між УПА та військами НКВД тут точився запеклий бій. Тоді останні здобули тактичну перемогу, змусили українських повстанців відступити, після чого спалили с. Гурби та сусіднє с. Антонівці на Тернопільщині. Знищене вщент с. Гурби більше не відновлювалося.

Боротьба українських повстанців проти радянської влади точилась і в повоєнний період. Останній бій загонів УПА з оперативною групою КГБ відбувся 14 квітня 1960 р. в Підгаєцькому районі Тернопільської області [11, 82].

Слід віддати належне доволі вдалій системі пошуку в уже наявній базі електронно-картографічного проєкту. На прикладі атрибута, присвяченого місцям боїв УПА проти радянських спецорганів, продемонструвати це досить легко. Скажімо, користувача цікавить, чи мали місце сутички в певний день. Вводимо чотири пари цифр через крапки, наприклад 13.06.1945. Пошук видає результат:

NAZVA2014	TYP2014	RAYON2014	OBLAST2014	PROTYKGB
Боб'ятин	село	Сокальській	Львівська	13.06.1945 р. відбувся бій між УПА та солдатами НКВД. Результат: вбито 1 солда НКВД; загинуло 2 повстанці.

Нині до атрибута «Інформація про місце, дату і результат бою між українськими визвольними формуваннями та органами державної безпеки СРСР у 1944–1960 рр.» внесено дані на 201 населений пункт.

У процесі дослідження бойової діяльності УПА виникла потреба додати ще два атрибути в базу електронно-картографічного проєкту.

Доволі важко оминути тему українсько-польського протистояння, що тривало впродовж війни. Такі випадки мали місце як на сучасних українських теренах, так і на польських. Тому поява атрибута «Інформація про місце, дату і результат бою між українськими визвольними формуваннями та польськими партизанами (Армія Крайова та ін.) під час нацистської окупації» зможе доповнити загальну картину. На сьогодні вже знайдено і внесено дані на 5 населених пунктів.

Ще одну тему, без якої важко уявити реалії воєнного лихоліття в контексті українського виміру, розкриває наступний доданий атрибут: «Інформація про місце, дату і результат бою між українськими визвольними формуваннями та регулярними формуваннями Червоної армії». З наближенням лінії фронту до західноукраїнських земель у 1944 р. такі сутички ставалися доволі часто. Адже, потребуючи харчів, зброї та боєприпасів, бійці УПА періодично нападали на обози червоноармійців. Станом на березень 2021 р. заповнено дані на 47 населених пунктів у ланках згаданого атрибута.

Наповнення ланок атрибутів електронно-картографічного проекту «Місця пам'яті про Другу світову війну на мапі України» триває. Науковий колектив Меморіального комплексу проводить постійний пошук даних. Знайдену інформацію перевіряють, уточнюють і вносять у колонки таблиці. Повністю завершений проект відкриє неабиякі перспективи, зокрема постане як важливий складник майбутньої експозиції Меморіального комплексу. Чи не вперше з'явиться можливість акумулювати в одній базі вичерпну інформацію про всі аспекти, пов'язані з історією України у Другій світовій війні. Ґрунтовна база даних у поєднанні з модернізованим графічним складником дасть змогу реалізувати проект, який належним чином висвітлюватиме український фактор Другої світової, стане інструментом, здатним вибудувати об'єктивний погляд на історію України в найстрашнішій війні, яку знало людство. Це стане помітним кроком на шляху дослідження воєнної історії, формування сучасної моделі колективної пам'яті про цю сторінку нашого минулого.

Джерела та література:

1. 22.07.1942 – завершилася повна окупація території України вермахтом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=228>. – Назва з екрана.
2. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Історія України. 11 клас. Конспекти уроків. Рівень стандарту. Розробки уроків. Посібник для вчителя / О.В. Гісем, О.О. Мартинюк. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 368 с.
3. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) / Упоряд. М.Г. Дубик. – К., 2000. – 304 с.
4. Корюківська трагедія 75 років потому: національний символ скорботи чи забута сторінка української історії? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://malotokmachanska.gromada.org.ua/news/13-40-49-26-02-2018/>. – Назва з екрана.
5. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944 / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Вид-во «Літопис УПА» та ін. – Київ – Торонто, 1999. – 872 с.
6. Нахманович В. Голокост як наукова і світоглядна проблема. Погляд з України / В. Нахманович // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько; Рецензенти: О.С. Рубльов, В.Ф. Шевченко / НАН України, Інститут історії України. – К.: Вид-во «Наукова думка» НАН України, 2011. – Кн. 2. – 943 с. – С. 802–863.

7. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. – Томи 1–22 / Український інститут національної пам'яті / Редколегія: В.М. Хоменко (голова редколегії) та ін. – К., 2008.
8. Парламентський комітет підтримав повернення Нью-Йорку історичної назви // Історична правда. – 04.02.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/short/2021/02/4/158939/>. – Назва з екрана.
9. Патриляк І. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960 рр.): монографія. – К.: ВД АЕДФ-Україна, 2020. – 712 с. + 64 с.: іл.
10. Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с.
11. Пиріг Л. Проти Московщини за Україну! Нотатки філателіста // Пам'ятки України. – 2017. – № 10–12. – С. 82–86.
12. Сорока Ю.М. Політичні й економічні чинники міграційних процесів у західних областях УРСР в 1944–1950-х роках // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Історія». – Вип. 91–93. – 2007. – С. 60–63.
13. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 351. – Арк. 295.
14. Там само. – Арк. 350.
15. Там само. – Арк. 402.
16. Юновидов А.С. Оборона Одессы. 1941. Первая битва за Чёрное море / А. Юновидов. – М.: Вече, 2011. – 432 с.: ил. – (Военные тайны XX века).

© Златко ЗЛАТАНОВ

© Светлана ДАЦЕНКО

«МЕСТА ПАМ'ЯТИ О ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ НА КАРТЕ УКРАИНЫ». ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ИТОГИ РАБОТЫ С ЭЛЕКТРОННО-КАРТОГРАФИЧЕСКИМ ПРОЕКТОМ

В статье освещены итоги работы над проектом электронной карты Музея по состоянию на март 2021 г., описана работа, направленная на наполнение её информационной базы, указана степень завершенности работы над каждым запросом (атрибутом), раскрыты перспективы становления проекта как важной составляющей будущей экспозиции Мемориального комплекса, представлены возможности, которые открывает внесённая в контент информация для исследователей военной истории, учёных-демографов, занимающихся историей Украины периода Второй мировой войны.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Украина, Мемориал, карта, населённые пункты, атрибуты, мобилизация, потери, оккупация, гетто, Вермахт, Красная армия, фронт, группа армий, армия, корпус, дивизия, бригада, полк, Голодомор.

© Zlatko ZLATANOV
© Svitlana DATSENKO

“MEMORY SPACES OF THE SECOND WORLD WAR ON THE MAP OF UKRAINE”. PRELIMINARY RESULTS OF WORK WITH THE ELECTRONIC AND CARTOGRAPHIC PROJECT

The article highlights the results of work with the project of the electronic map of the museum as of March 2021, describes the work on filling its information base, describes the degree of completion of each request (attribute), reveals the prospects of the project as an important component of the future exposition of the Memorial Complex, presents the opportunities which is opened by the information included in the content for researchers of military history, demographers who study the history of Ukraine during the Second World War.

Keywords: *World War II, Ukraine, Memorial, map, settlements, attributes, mobilization, losses, occupation, ghetto, Wehrmacht, Red Army, front, group of armies, army, corps, division, brigade, regiment, Holodomor.*

УДК 069:[902.34+726.03]:Л 004.5

© Андрій КУЗЬМЕНКО

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ 3D-КОНТЕНТУ НА БАЗІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ТА ОБОРОННИХ СПОРУД МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Охарактеризовано потенціал створення 3D-контенту з об'єктами НІЕЗ «Переяслав» у контексті адаптації туристичної та музейної сфер України до умов четвертої промислової революції. На прикладі переяславського скансену визначено напрями й методики розробки цифрової просторової візуалізації як безпосередньо музейних предметів, археологічних та архітектурних пам'яток, так і реконструкцій історичних подій, культурних, соціальних та політичних процесів. Окреслено можливості популяризації НІЕЗ «Переяслав» способом упровадження цих продуктів на вебресурсах заповідника та в додатках доповненої реальності.

Ключові слова: НІЕЗ «Переяслав», цифровізація, археологічна спадщина, оборонні споруди, історична реконструкція, 3D-контент, музейний продукт.

В умовах загальносвітових трансформаційних процесів, пов'язаних із переходом до Індустрії 4.0, позиції України на міжнародній арені безпосередньо залежать від успішного розвитку моделі цифрової економіки в усіх галузях [7, 7–8, 19; 8]. З огляду на наявність значного, але нерозкритого належним чином туристичного потенціалу в країні ефективна реалізація інноваційних тенденцій у зазначеному напрямі активно сприятиме наближенню вітчизняного й закордонного споживача культурного продукту до українських музеїв та об'єктів культурної спадщини. Окрему нішу в цьому процесі може посісти Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав», Заповідник) як одна з пілотних платформ для втілення проєктів із дигіталізації в царині культури. Здобуті в процесі реалізації такої ініціативи результати матимуть очевидну значущість у розробці теоретико-методологічної та методико-прикладної бази для впровадження новітнього цифрового формату в музейній галузі на загальнодержавному рівні.

Актуальність отримання таких результатів і матеріалів зумовлена й тим, що адаптація сфер культури й туризму до умов четвертої промислової революції в

Україні на сьогодні фактично не має чітко окреслених форм і стратегії. Зокрема, в таких документах, як «Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» та план заходів щодо її реалізації, які визначають пріоритети під час переходу всіх сфер держави на рейки цифрової економіки, фактично не вказано конкретних перспектив і кроків здійснення цифрової трансформації безпосередньо в музейній сфері та у сферах охорони й популяризації культурної спадщини [4].

З огляду на особливу історико-культурну і наукову цінність НІЕЗ «Переяслав», завдання та специфіку його діяльності, а також розмаїття об'єктів закладу один із сегментів реалізації цього напрямку вбачається у збільшенні показника конверсії при відвідуванні сайту Заповідника способом розміщення на ньому 3D-контенту [6]. Оцінюючи в глобальному вимірі маркетингову ефективність сучасних музейних сайтів із погляду якості їхнього контенту, варто звернути увагу, що презентовані на більшості з них експонати, експозиції та пам'ятки відображаються у вигляді звичних двомірних фотографій. У світлі передових технологічних досягнень такі зображення вже недостатньо задовольняють потреби потенційного споживача музейних послуг у повноті інформації, яку він отримує під час роботи з ними, оскільки згаданий формат контенту обмежено передає об'єм і фактуру презентованих об'єктів.

Для сучасних і майбутніх відвідувачів Інтернет-сторінок музейних закладів стає пріоритетом можливість максимально докладно й повноцінно ознайомитись із музейними предметами й пам'ятками, «відчути» їх, розглянувши з усіх боків. Вирішення цієї проблеми в руслі модернізації вебресурсів Заповідника можливе способом поступового наповнення сайту закладу 3D-контентом із перспективою максимального витіснення ним 2D-контенту. Це відповідно потребує проведення масштабного 3D-оцифрування згаданих об'єктів.

Інтенсивність поширення хмарних сервісів розкриває широкі перспективи презентації об'єктів та експозицій Заповідника у форматі 3D-контенту. Такі технології завдяки високій обчислювальній продуктивності дадуть змогу створювати й розміщувати на сайті великі галереї 3D-візуалізації як безпосередньо музейних предметів, архітектурних та археологічних пам'яток, так і змодельованих реконструкцій історичних подій, культурних процесів, суспільно-політичних явищ, побуту, окремих історичних постатей, реалій, пов'язаних із традиціями та віруваннями українського народу, тощо.

Діапазон масштабу й деталізації об'єктів цифрових 3D-реконструкцій може бути досить широким. Він коливатиметься від створення віртуальних інтерактивних 3D-провідників у різноманітних образах до повномасштабного моделювання сцен та історичних сюжетів. Так за аналогією з комп'ютерними іграми відвідувач сайту зможе мандрувати між віртуальними 3D-копіями реальних будівель і пам'яток НІЕЗ «Переяслав», водночас зустрічаючи поблизу них репрезентативних 3D-персонажів, що тематично пов'язані з концепціями цих об'єктів. Реконструйовані на основі результатів ґрунтовних наукових досліджень,

віртуальні персонажі уособлюватимуть представників тієї чи іншої історичної епохи, культури та соціального прошарку, «оживлюючи» так тематику кожного із 24 музеїв Заповідника популярними серед різних соціальних груп засобами інтерактивних вебтехнологій майбутнього.

Застосовуючи гнучкі алгоритми, які нині вже активно використовуються на базі нейронних мереж та штучного інтелекту, ці 3D-персонажі можна запрограмувати на продуктивну взаємодію з відвідувачами сайту. Під час такого спілкування передбачено реалізацію широкого арсеналу комунікаційних інструментів для роботи зі згаданими героями. Зокрема, це отримання від них додаткових пізнавальних відомостей про реконструйовані віртуальні об'єкти з колекції Заповідника (знаряддя праці, предмети вжитку, музичні інструменти, зброя, будівлі і т. ін.), з якими вони працюють чи взаємодіють. Не менш захопливим стане розкриття 3D-персонажами їхніх уявлень про світ, вірувань, особливостей повсякденного життя, культурних цінностей. Цей сегмент інтерактивної взаємодії з потенційним відвідувачем музеїв може бути реалізований у форматі спілкування віртуального героя змодельованою машинною мовою, підкріпленою характерними жестами, мімікою, поведінкою, що стосуються того чи іншого регіону та історичного періоду.

Фахові знання науковців НІЕЗ «Переяслав» з історії й етнографії в поєднанні з креативним підходом і творчою уявою розробників сюжетів та сценаріїв, трансформованих у 3D-контент, здатні створити цілу низку яскравих образів.

Особливі перспективи під час розробки масштабної реконструкції 3D-об'єктів у цифровому просторі з наповненням його віртуальними персонажами розкриває Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (далі – МНАП, скансен), що входить до структури Заповідника. Концепція переяславського скансену та схема розміщення в ньому тематичних музеїв репрезентують унікальні об'єкти й експонати, які охоплюють фактично весь хронологічний діапазон історії та культури регіону й компактно впорядковані на одній території. Такий задум є досить виграшним із позиції відтворення за цією структурою комплексу з оцифрованих 3D-моделей, під час інтерактивної взаємодії з якими відвідувачі сайту отримують, з одного боку, цілісний простір для охоплення увагою всіх пам'яток скансену, а з іншого – відчуття порційної тематичної завершеності в межах кожного з віртуальних музеїв.

Формування окремих проблемних блоків у форматі змодельованих цифрових просторових об'єктів також логічно підпорядкувати загальній концепції МНАП. Ідучи за хронологічним принципом від найдавніших часів, найпершою групою в цій послідовності постає досить широко представлена археологічна колекція скансену, згрупована в різних експозиціях. Основна кількість унікальних предметів і пам'яток, розміщених переважно в пристосованих накриттях та павільйонах, є фактично вилученою з автентичного історичного середовища, а тому потребує відповідної презентації, яка дасть змогу більш розширено й повно реконструювати середовище їхнього побутування.

Вагомим внеском у вирішення питання стануть створення цифрових тривимірних моделей цих об'єктів та реконструкція історичних епох, до яких вони належать. Наприклад, прообразом для відтворення пізньопалеолітичного поселення мисливців на мамонтів може слугувати реконструкція житла із с. Добраничівка, фізично розміщена на території музею. Для репрезентативного представлення цього раннього періоду історії людства слід зосередитись на таких аспектах, як: моделювання структури житла, спосіб життя й основні види діяльності його мешканців, поширення ареалу їхніх полювання, рибальства і збиральництва відносно місця осілого проживання. Суттєвим доповненням до відповідно розроблених просторових сцен і схем стане включення комплексів оцифрованих крем'яних і кістяних знарядь із зібрання НІЕЗ «Переяслав», серед яких – різці, скребачки, сокировидні знаряддя, проколки, молотки і т. ін. Наведена 3D-візуалізація дасть змогу додатково популяризувати предмети, наявні як у музейних експозиціях, так і у фондах Заповідника, з посиланнями на місця їх експонування та зберігання.

На території МНАП розташована одна з найбільших в Україні музейних колекцій найдавнішої кам'яної монументальної скульптури (енеолітичні стели, скіфські й половецькі статуї) та рідкісних поховальних скринь-саркофагів, яка відноситься до III–II тис. до н. е., V–IV ст. до н. е., XI–XIII ст. Більшість цих об'єктів експонується на «Алеї стел» та у відокремленому павільйоні-лапідарії [1, 22]. Білою плямою у прагненні комплексно презентувати згадані експозиції залишається донесення до відвідувачів музею просто неба величч безмовних культурних і мистецьких пам'яток, виконаних із монолітних природних матеріалів. Це завдання зумовлює також потребу доступного викладу й інтерпретації сутності почасті скупі з мистецького погляду обробки та оздоблення зазначених предметів, виготовлених прапращурами.

Вирішити такі проблеми вдасться завдяки методиці створення історичних реконструкцій на основі цифрових тривимірних моделей археологічних об'єктів цієї групи. Застосування новітніх високотехнологічних підходів дасть змогу компенсувати подекуди обмежені умови їх фізичного огляду в павільйонах із різних ракурсів і забезпечить максимально повноцінне відтворення історичного середовища їх побутування. Отримані віртуальні просторові об'єкти стануть не менш ефективними й при включенні їх до спеціально розробленого програмного забезпечення для розширеного огляду пам'яток і експозицій Заповідника в режимі доповненої реальності, безпосередньо на місцях їх експонування на території МНАП.

З огляду на значну хронологічну віддаленість цих об'єктів від сьогодення, а також на досить обмежене коло споживачів музейного продукту, які цікавляться відомостями, здобутими в результаті проведених археологічних досліджень та наукового аналізу, важливим бачиться питання актуалізації та поширення накопичених знань про згадані пам'ятки як серед широкого загалу, так і в колі вузькопрофільних фахівців. Перспективним напрямом реалізації окресленого

завдання видається поєднання просторових комп'ютерних реконструкцій археологічних артефактів, експонованих на території скансену, з відтвореними типажами давніх людей, які взаємодіяли із цими пам'ятками в той чи інший період історії. У розроблених на основі ґрунтовних наукових студій тематичних сценах доцільно закласти опції інтерактивної комунікації діючих персонажів зі споживачами цього контенту чи відвідувачами, які використовують зазначені цифрові реконструкції у пристроях доповненої реальності, під час безпосереднього огляду пам'яток музею просто неба. Такий вид взаємодії може також активно використовуватись для просування широкого спектра музейних продуктів і послуг Заповідника до їх потенційного споживача.

Одним із ефективних способів утілення описаного наряду стане розробка динамічних сцен із реконструйованих у цифровому форматі просторових об'єктів, які, наприклад, відтворюватимуть: особливості обрядів, що проводились на половецькому святилищі XII – поч. XIII ст., представленому в експозиції скансену кількома антропоморфними кам'яними «бабами»; здійснення ритуалу жертвоприношення біля жертовника епохи бронзи (III–II тис. до н. е.); спосіб життя й побут мешканців трипільського поселення кінця IV – початку III тис. до н. е., фрагмент розкопаної ділянки якого було відновлено на території музею просто неба [1, 23, 24, 21].

Особливий пізнавальний потенціал матиме креативна розробка просторового контенту, що яскраво презентуватиме уявлення слов'ян-язичників про будову світу, які символічно закарбувались у трьох рівнях-ярусах на реконструкції ідола Збруцького святилища IX ст., експонованого на території МНАП. Така візуалізація світогляду предків орієнтована на комплексне розкриття візії кожного із трьох світів, відображених на відповідних рівнях статуї: нижній – підземне божество, потойбічний світ (Нава); середній – світ людей, видимий світ (Ява); верхній – світ богів, вищий світ (Права) [5]. А загалом застосування багатого спектра творчих рішень під час розробки цифрових 3D-реконструкцій згаданих пам'яток, обрядів, ритуалів, уявлень та вірувань дієво сприятиме приверненню інтересу широкого кола поціновувачів історії та культури України цих періодів. Завдяки легкості сприйняття такого інформативного формату контенту, який містить розширені відомості й дає змогу кристалізувати в уяві складні образи, його використання на вебресурсах Заповідника та в додатках доповненої реальності також збільшить кількість потенційних відвідувачів експозиційних об'єктів закладу.

Окремі павільйони переяславського скансену зберігають такі унікальні археологічні артефакти, як: 9 оригінальних зооморфних та антропоморфних кам'яних скульптур-тотемів із залишків ранньополовецького святилища кін. XI – поч. XII ст., перевезених і встановлених на схилі реконструйованого кургану; музеєфіковані залишки дерев'яних зрубів житлово-господарського комплексу XI ст. із київського Подолу; залишки гончарної печі XI ст. із с. Білогородка, перевезені монолітом після розкопок; залишки нижніх вінець дерев'яних колодязів-зрубів

XVII ст., виявлені на дні рову переяславської фортеці XVII ст., які були відновлені на території музею [1, 23, 33, 36]. Однак доступ відвідувачів до них переважно обмежений, що значно звужує можливість їх повноцінного огляду. Особливо це виявляється в разі горизонтального засклення експозиції, коли значна частина потоку світла від музейних предметів заглушується відбитим із зовнішнього боку скла світлом від неба й сонця. До того ж при обмежених ракурсах споглядання біля павільйонів такого типу часто не вдається точно оцінити справжню глибину та габарити експонатів, їхні матеріал, фактуру, колір і техніку виконання.

Інша група павільйонів представлена у форматі поєднання реальних археологічних об'єктів із накриттями, виконаними у вигляді реконструйованих жител чи споруд, що виконують функцію захисту цих артефактів від агресивного впливу атмосферного середовища. Така концепція експонування допомагає компенсувати відсутність довкола пам'ятки автентичного історичного середовища, створюючи ефект гармонійного її сприйняття в загальній експозиції музею просто неба. Зокрема, до цих пам'яток належать: уманські металургійні горни I–II ст., розташовані під стилізованим накриттям; павільйон над реконструкцією гончарної печі трипільської культури із с. Жванець; реконструкція напівземлянкового житла XI ст. із експонованим усередині монолітом глиняної побутової печі, перевезеної з місця розкопок у с. Соснова; павільйон у вигляді реконструкції житла над залишками оригінальної печі з плінфи XIV ст. із м. Київ [1, 41, 35, 25, 33, 37].

Однак, як і у випадку із заскленими павільйонами, для відвідувачів музею знайомство в безпосередній близькості з пам'яткою, яка міститься всередині такого накриття, здебільшого обмежене. З одного боку, це викликано потребою ізолювання унікальних музейних предметів від безпосереднього фізичного впливу екскурсантів, а з іншого – зумовлено переважно невеликими розмірами захисних споруд, що практично унеможлиблює комфортне проникнення відвідувачів до їхнього внутрішнього простору. Не сприяє повноцінному огляду й недостатнє, навіть у ясну погоду, природне освітлення, що пов'язано з конструктивними особливостями того чи іншого павільйону.

Саме створення цифрової просторової реконструкції зазначених об'єктів дасть змогу виразно їх презентувати як на вебсторінках Заповідника, так і безпосередньо під час огляду пам'яток на території МНАП. В останньому випадку найдоступнішим способом вирішення цього питання стане розміщення поблизу експозицій табличок із QR-кодами чи маркерів доповненої реальності. Взаємодіючи з ними, відвідувач зможе завантажити відповідний тематично орієнтований 3D-контент на свій гаджет і докладніше ознайомитись із загальною конструкцією та особливостями функціонування цих пам'яток, почасти представлених фрагментарно. Такі маркери доречно розташувати й на інших об'єктах НІЕЗ «Переяслав», прив'язавши їх за аналогічним принципом до попередньо розробленого контенту.

Серед групи об'єктів археології МНАП найпростішими зразками для створення їх тривимірних комп'ютерних моделей можна вважати вже побудовані на

території музею реконструкції пам'яток, розкопаних науковцями в різні роки. Зокрема, вони дають змогу звести до мінімуму етап, пов'язаний із визначенням фізичних і конструктивних параметрів відтворюваної будівлі чи споруди, оскільки ці дані вже були отримані під час попередніх археологічних досліджень. До таких об'єктів належать: реконструкція житла черняхівської культури III–IV ст., здійснена М. Сікорським на основі узагальнених матеріалів досліджень; реконструкція напівземлянкового житла XI ст., розкопаного на посаді давньоруського Переяслава; реконструкція житлово-господарського комплексу «Садиба киянина XI ст.», відтвореного за матеріалами розкопок на Подолі, оригінальні залишки яких експонуються у згаданому павільйоні [1, 25, 26, 30, 34].

Особливу цінність із погляду 3D-візуалізації мають археологічні об'єкти, що були виявлені й розкопані безпосередньо на ділянці в найвищій частині території скансену, на високому плато над долиною р. Трубіж та Дніпро. Саме вони є тими осередками, які органічно вписують концепцію музею просто неба, розташованого на цій місцевості, до вже сформованого впродовж тисячоліть історичного середовища. Презентуючи це середовище, музеєфіковані пам'ятки групи поглиблюють сприймання безперервності історичного процесу на Переяславщині, витоки якого сягають прадавніх часів. Завдяки стабільному попиту серед відвідувачів на ексклюзивні музейні продукти такого виду ці об'єкти забезпечують туристичну привабливість закладу.

З погляду створення просторових історичних реконструкцій згаданої групи об'єктів, безперечно, окрему увагу слід звернути на музеєфіковане рідкісне поховання сер. II тис. до н. е. епохи середньої бронзи – курган «Хрест» [1, 20]. Саме цю пам'ятку бачимо праворуч при в'їзді до МНАП через верхні ворота: вона зустрічає відвідувачів, із перших хвилин занурюючи їх в автентичний історичний простір, який закарбувався на переяславській землі унікальними точками дотику з тисячолітньою давниною. Поховання, розкопане в 1966 р., міститься на глибині 3 м й належить до бабинської археологічної культури. Для експонування пам'ятки було відновлено курган із попередньо спорудженою всередині оглядовою камерою та вбудованим у ньому проходом-дромосом [1, 20]. Однак, попри оригінальні конструктивні рішення з музеєфікації об'єкта, залишається невирішеним питання повноцінного огляду відвідувачами безпосередньо археологічних артефактів, що містяться достатньо глибоко. Вирішити цю проблему без власне фізичного втручання в пам'ятку можливо способом розробки її тривимірної цифрової моделі, в якій буде враховано всі результати наукових розвідок, здійснених з моменту виявлення об'єкта.

Крім кургану «Хрест», логічною стане розробка просторових комп'ютерних реконструкцій інших пам'яток, досліджених археологами Заповідника на цій самій ділянці: курганів та поселення епохи бронзи, могильників та поселення черняхівської культури, давньоруського часу, XVII–XVIII ст. [1, 19]. Оскільки, як і у випадку з павільйонами, відвідувачі не завжди можуть повною мірою оцінити історичну й культурну вагу цих археологічних об'єктів, такий підхід дасть змогу

детально ознайомитись із ними у віртуальному форматі. Доступність контенту широкому загалу населення водночас створить передумови для фізичного відвідання музею просто неба екскурсантами.

Узагальненням цього блоку матеріалів може стати віртуальна просторова схема-реконструкція основних віх титанічної праці музейних працівників під керівництвом М. Сікорського, проведеної ними в царині збирання й перевезення археологічних артефактів з усієї території Середньої Наддніпрянщини до музею просто неба, з дальшим їх дослідженням. Щоб розкрити загальну картину доробку Героя України як фундатора переяславської археологічної школи, до вказаної схеми також варто максимально включити весь ареал досліджень і експедицій, проведених ним у різні роки. Тут у пригоді знову стане викладена вище методика із цифровою реконструкцією образів, змодельованих сюжетів та подій, що супроводжували зазначені археологічні розвідки.

Цінним матеріалом для продовження розробки тематичного пласту, презентованого у форматі цифрових просторових моделей, який розкриває славні сторінки козацької доби на теренах Переяславщини та Середньої Наддніпрянщини, може слугувати реконструкція козацької залоги XVI–XVII ст. Споруда є успішною спробою відтворення унікального явища в розвитку фортифікаційного будівництва цього періоду української історії. Над її створенням працювали співробітники музею під керівництвом М. Сікорського. До її зведення було залучено також найкращих фахівців у галузі дослідження та реконструювання фортифікацій [2].

Експозиційний об'єкт, побудований на території МНАП у натуральну величину, особливо актуальний як базовий прообраз у здійсненні комплексної комп'ютерної реконструкції узагальненої моделі оборонних споруд такого типу. Беззаперечним аргументом на підтвердження цього виступають такі характерні об'єкти й атрибути в його структурі, як: двоповерховий будинок із двосхилим дахом, укритим черепицею, що призначений для проживання козаків і має приміщення для коней на першому поверсі; криниця; конов'язь; надворітна сторожова вежа; металеві бутафорні гармати; інша, значно вища й звужена догори сигнальна споруда – «хвигура», яка донедавна височіла на 13 м на пагорбі, поряд із залогою [2, 191–192]. З огляду на недостатню представленість у науковій і науково-популярній літературі відомостей із докладними описами цих видів фортифікації пропонується формат цифрової реконструкції допоможе максимально повно систематизувати, узагальнити й репрезентувати наявні знання.

Попри очевидну наукову та культурно-освітню цінність експонованої на території скансену реконструкції козацького дерев'яно-земляного укріплення, слід зауважити, що специфіка цієї оборонної споруди, яка великою мірою утворена глибоким ровом та крутим валом із дерев'яним частоколом, значно звужує доступ відвідувачів для її повноцінного огляду з різних ракурсів. Альтернативною формою вирішення проблеми, як і у випадку з павільйонами, стане комп'ютерна тривимірною модель, що до того ж дасть змогу ефективно оцінити пропорції,

масштаб, об'єм та складність виконання земляних і будівельних робіт під час будівництва об'єкта, які навіть за мірками сьогодення є значними. З огляду на розміри оборонної споруди найефективнішим методом у створенні її цифрової 3D-моделі може стати наземне лазерне сканування (НЛС) [3, 71–72].

Важливий блок інформації про техніки й технології зведення фортифікаційних укріплень цього виду та про їхні конструктивні особливості міститься в матеріалах, присвячених безпосередньо епізодам спорудження козацького постю на території музею [2]. Серед них – фотографії, спогади та наукові розвідки із цього питання, які після оцифрування доречно організувати й упорядкувати за аналогією з викладеними вище методиками цифрових реконструкцій. Створена відтак віртуальна просторова модель дасть змогу відтворити грандіозний обсяг роботи, виконаної переважно вручну, гідно презентуючи козацьку залогоу як зразок будівельної майстерності працівників музею. Особливо підсилить таку розробку наповнення її реконструйованими на основі згаданих матеріалів образами реальних учасників цього будівництва.

А загальну концепцію комплексної тривимірної візуалізації об'єкта, експонованого в музеї просто неба, слід орієнтувати на висвітлення тих аспектів військової історії, зацікавлення якими є стабільним чи поступово зростає серед різних соціальних груп. Найбільш популярними серед них є: суспільно-політична й військова організація залог та специфіка їх функціонування; особливі й нетрадиційні способи ведення бойових дій та військова майстерність; побут, промисли, повсякдення й культурне життя українських козаків. Розкриття й презентація згаданих аспектів, розробка яких спиратиметься на ґрунтовну наукову базу, стане однією з відправних точок у розширенні кола потенційних відвідувачів закладу.

Наприклад, для відвідувачів сайту Заповідника може бути привабливою розроблена просторова схема-реконструкція налагодженої козаками системи швидкого передавання на великі відстані тривожного сигналу-попередження населення про напад татар за допомогою вже згадуваної сигнальної споруди – «хвигури».

Отже, комплексна цифрова 3D-реконструкція козацького постю XVI–XVII ст. допоможе сформувати в середовищі зацікавлених споживачів вебпродуктів НІЕЗ «Переяслав» чіткіше уявлення про роль цього типу фортифікацій у загальній системі укріплень часів козаччини. Вона може виступити прикладом реалізації механізму віртуального зв'язування сторінок українського минулого з репрезентативними музейними експозиціями переяславського скансену, виступаючи одним із дієвих інструментів їх популяризації.

Загалом реалізована в усіх наведених форматах просторова цифрова візуалізація в доступному вигляді завдяки технологічності й ефектності дієво сприятиме утвердженню традиції українського державотворення й розвиватиме серед різних соціальних груп суспільства почуття гордості за славетні сторінки української історії. Ці розробки спонукатимуть до усвідомлення й переосмислення

значущості уроків минулого – для уникнення нащадками помилок у майбутньому. Цілком очевидно, що аналогічні історичні реконструкції можуть бути розроблені й для відтворення інших історичних епох на території як Переяславщини, так і інших регіонів України.

Джерела та література:

1. Бузян Г. М.І. Сікорський та етапи становлення археологічного розділу Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянищини НІЕЗ «Переяслав» / Галина Бузян // *Переяславіка. Наукові записки: зб. наук. ст.* – 2015. – Вип. 9 (11). – С. 18–44.
2. Жам О. Реконструкція козацької залоги XVII ст. на території Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянищини: історія створення / Олена Жам, Наталія Ткаченко // *Переяславіка. Наукові записки: зб. наук. ст.* – 2017. – Вип. 12 (14). – С. 188–197.
3. Маліцький А. Використання наземного лазерного сканування для збереження пам'ятки архітектури та геології / Андрій Маліцький, Юрій Голубінка, Ігор Бубняк, Андрій Бубняк // *Культурна спадщина нафтової столиці Передкарпаття. Матер. наук.-практ. конф. (24–25 квітня 2017 р., Борислав-Східниця).* – Л.: Карти і Атласи, 2017. – С. 71–73.
4. Розпорядження від 17 січня 2018 р. № 67-р «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» / Прем'єр-міністр України В. Гройсман, Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>. – Назва з екрана.
5. Русанова И.П. Збручское святилище (предварительное сообщение) / И.П. Русанова, Б.А. Тимощук // *СА.* – 1986. – № 4. – С. 90–99.
6. Статут Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / М.А. Кулиняк, В.В. Наруцький. – [Переяслав-Хмельницький], 2012. – 17 с.: Затв. наказом М-ва культ. від 06.07.2012 р. № 723.
7. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків: моногр. / За наук. ред. д. е. н., проф. А.І. Крисоватого та д. е. н., проф. О.М. Сохацької. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. – 478 с.
8. Яненко І.Г. Передумови впровадження концепції «Індустрія 4.0» в Україні / Ірина Георгіївна Яненко // *International Scientific Journal «Internauka». Економіка.* – К., 2018. – № 6 (46). – 2 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15223213641986.pdf>. – Назва з екрана.

© Андрей КУЗЬМЕНКО

ПЕРСПЕКТИВЫ СОЗДАНИЯ 3D-КОНТЕНТА НА ОСНОВЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ И ОБОРОННЫХ СООРУЖЕНИЙ МУЗЕЯ НАРОДНОЙ АРХИТЕКТУРЫ И БЫТА СРЕДНЕЙ НАДДНЕПРЯНЩИНЫ

Характеризуется потенциал создания 3D-контента с объектами НИЭЗ «Переяслав» в контексте адаптации туристической и музейной сферы Украины к условиям четвертой промышленной революции. На примере переяславского скансена определены направления и методики разработки цифровой пространственной визуализации как непосредственно музейных предметов, археологических и архитектурных памятников, так и реконструкций исторических событий, культурных, социальных и политических процессов. Определены также возможности популяризации НИЭЗ «Переяслав» способом внедрения этих продуктов на веб-ресурсах заповедника и в приложениях дополненной реальности.

Ключевые слова: НИЭЗ «Переяслав», цифровизация, археологическое наследие, оборонительные сооружения, историческая реконструкция, 3D-контент, музейный продукт.

© Andriy KUZMENKO

PERSPECTIVES ON CREATION OF 3D CONTENT BASED ON ARCHAEOLOGICAL SITES AND FORTIFICATIONS OF THE MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND HOUSEHOLD TRADITIONS IN THE MIDDLE DNIEPER UKRAINE

The article characterizes an available perspective on creation of 3D content based on sites and exhibits from the National Historical and Ethnographic Reserve “Pereyaslav”, within the context of adapting the museum and tourism sectors of Ukraine to the conditions of the Fourth Industrial Revolution. Using the example of the “Pereyaslav” open-air museum, the author determines the directions and the methods for development of digital three-dimensional visualization to depict museum exhibits, archaeological and architectural monuments, as well as to reproduce historic events, social and political processes. The article outlines the opportunities to promote the National Historical and Ethnographic Reserve “Pereyaslav” by popularizing such objects into the Reserve’s web resources and reality applications.

Keywords: National Historical and Ethnographic Reserve “Pereyaslav”, digitalization, archaeological heritage, fortifications, historical reconstruction, 3D content and museum object.

МУЗЕЙНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 069.8(477-25):[930.253:355.425.4(477.81)“1943”]

© Данило ГРЕГУЛЬ

АРХЕОГРАФІЧНЕ СТУДІЮВАННЯ ПОВСТАНСЬКОГО АРХІВУ, ЗНАЙДЕНОГО НА ДУБЕНЩИНІ: ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ

Стаття присвячена огляду документів УПА, що були віднайдені пошуковцями у 2018 р. поблизу с. Майдан на Рівненщині й передані до Національного музею історії України у Другій світовій війні, де їх відреставрували. У дослідженні наведено короткі відомості про останні виявлені повстанські архіви й звернено увагу на дедалі частіші знахідки джерел з історії українського визвольного руху 1930–1950-х рр. Окрему увагу приділено класифікації джерел «Архіву», їхньому значенню та пошуку відповідників серед опублікованих раніше джерел, зокрема в томах «Літописів УПА». Установлено, що документи «Архіву» складаються переважно із джерел наказового та звітного характеру і знайомлять із діяльністю запілля УПА в 1943 р., а саме з роботою Господарчих відділів УПА, Українського Червоного Хреста, процесом заготівлі та переховування продовольства, речей, інших необхідних ресурсів у сховищах УПА тощо.

Ключові слова: УПА, архів, музей, запілля, накази, звіти.

Відомо, що багато цінних документів стосовно історії ОУН і УПА, які вперше вводилися до наукового обігу, були віднайдені схованими в бідонах чи ящиках. Так було, наприклад, з «архівом “Коса” (Андрія Михалевича)», «Архівом референтури СБ ОУН Козівського району Тернопільської області», кількома повстанськими брошурами куреня «Сірі вовки», які перебувають у Національному музеї історії України у Другій світовій війні, «Озернянським архівом», який зараз зберігається в Державному архіві Тернопільської області. На сучасному етапі віднайдення таких документів пожвавилось, бо в пошуковців покращився інструментарій для роботи порівняно з 1990–2000-ми рр., а до того ж постійно з'являється нова інформація щодо можливого перебування таких архівів чи окремих документів у спеціальних сховищах, родинних архівах чи просто закопаними в землі. Скажімо, до Національного музею історії України у Другій світовій війні були нещодавно передані повстанські документи в оцифрованому вигляді, що походять із колишнього архіву Коломийського та

Косівського районів Коломийського надрайону Коломийської округи ОУН, який був захований у бідоні на початку 1950-х рр. у лісовому масиві біля с. Пістинь Косівського району Івано-Франківської області. Бідон був знайдений 12 травня 2015 р. Таке надходження документів до наукових інституцій є одним з основних, на відміну від документалістики української еміграції, якої обмаль, чи досліджень раніше закритих архівів НКВД – КГБ, які нині можна знайти в Галузевому державному архіві СБУ.

Рівненський повстанський архів був знайдений улітку 2018 р. групою ентузіастів у лісовому масиві поблизу с. Майдан (Дубенський район Рівненської області). У виявленому німецькому ящику від набоїв зберігалися документи в досить поганому стані, бо, ймовірно, ящик був не настільки герметичний, як металевий бідон. Однак пошуковці роздивилися деякі заголовки документів, як-от: «Звіт з теренових подій... 30.11 – 3.12.43... Здолбунівський район...», «Наказ ч. 03 Воєнної округи 002... комендантам запілля...», «До... господарського надрайону...». Щоб урятувати й відновити документи, завідувач відділу нової та новітньої історії Рівненського обласного краєзнавчого музею Ігор Марчук звернувся до Національного музею історії України у Другій світовій війні з огляду на його досвід у реставрації документів. Результатом праці музейного науково-реставраційного відділу стало відновлення фрагментів переданих документальних матеріалів.

Загалом реставратори відновили 111 аркушів документів. Більшість із них, на жаль, збереглися тільки у вигляді уривків через поганий захист і постійний вплив природного середовища. Під час дослідження з'ясовано, що загальна кількість цих документів 66. За видовими ознаками їх можна поділити на: розпорядчі (накази, розпорядження) – 18 документів; звітні (звіти, списки, інформації) – 47 документів; одне періодичне видання (газета). Комплекс документів – це джерела про діяльність запілля (тилової служби) УПА на Волині й Південному Поліссі орієнтовно за червень – грудень 1943 р.: директивні накази, розпорядження, інструкції «зверхників»; звітна документація низових ланок, переважно у вигляді «повідомлень про теренові події». До формування документів були причетні: «Еней» (Петро Олійник) – командир Воєнної округи «Богун», а згодом УПА-Північ, «Зубатий» (Антін Мороз) – господарчий референт Воєнної округи «Заграва», «Пташка» (Сильвестр Затовканюк) – комендант запілля Воєнної округи «Турів», «Швед» – господарчий референт Воєнної округи «Богун», «Каменюк» – комендант Рівненського надрайону, «Клим» – комендант Здолбунівського надрайону, «Богун» – комендант Ковельського району надрайону «Кодак», «Матрос» (Олександр Денищук) – комендант запілля Рівненського надрайону. За територіальним походженням документи надають інформацію про адміністративну одиницю ОУН(б) – край «Північно-західні українські землі» (ПЗУЗ), а саме про Воєнні округи (ВО) «Богун», «Заграва», «Турів».

Документів наказового характеру менше, проте вони краще збереглися. Останнє дало змогу відразу ідентифікувати частину наказів, порівнявши їх з опублікованими джерелами в «Літописі УПА». Це «Наказ командирам та

комендантам у справах прикріплення коней», «Наказ організаційно-мобілізаційним референтам у справі збирання зброї», «Наказ командирам груп і комендантам ВО у справах надсилання людей до старшинської школи, військових вишколів, надання відпусток та збереження військової таємниці», «Наказ у справах призначень та обов'язків призначених», «Наказ референтам про поділ структури СБ на два відділи та про їхні функції», «Правильник господарчого референта “Зубатого” працівникам запілля про роботу жіночої організації Червоного Хреста», «Інструкція господарчого референта “Зубатого” господарникам ВО 002 у справі випікання хліба» [7; 9, 38–422; 11–16].

Документи «Наказ командирам та комендантам у справах прикріплення коней», «Наказ організаційно-мобілізаційним референтам у справі збирання зброї», «Наказ у справах призначень та обов'язків призначених» мають суто організаційний та підготовчий характер. Ці три накази віддав «Еней» (Петро Олійник), який на той момент був командиром ВО «Богун». Судячи з усього, це копії наказів, які використовувались для поширення серед підрозділів Воєнної округи, оскільки в «Літописі УПА» зазначено, що на документах із Державного архіву Рівненської області, які стали джерелом публікації, були печатки, що засвідчує їхню оригінальність. У наказі про збір зброї підкреслено особливу важливість його виконання, адже останнім пунктом зазначено, що «...винні відповідатимуть перед революційним судом УПА», чого не зустрічається в інших двох джерелах [9, 328; 13]. «Наказ командирам груп і комендантам ВО у справах надсилання людей до старшинської школи, військових вишколів, надання відпусток та збереження військової таємниці» надає відомості щодо набору майбутніх офіцерів до старшинської школи. Головним критерієм відбору вважається досвід служби в будь-якій регулярній армії. Цікавим у документі є пункт 5, де наказано не видавати відпусток військовим без поважної причини. Імовірно, йдеться про кандидатів до старшинської школи. Уже на 1943 р. в УПА були відчутні проблеми з просоченням інформації, на що прямо вказано як на головну причину недопущення до відпусток: «Уважати, що військовики, що ідуть на відпустки, не вміють задержувати військової тайни і розповідають про все, про що можна і не можна» [9, 39; 11].

Такі джерела, як «Правильник господарчого референта “Зубатого” працівникам запілля про роботу жіночої організації Червоного Хреста» та «Інструкція господарчого референта “Зубатого” господарникам ВО 002 у справі випікання хліба», що, власне, були видані «Зубатим» (Антоном Морозом), надають уявлення про господарське життя в УПА. Перший документ мав на меті чітко визначення повноважень та обов'язків Українського Червоного Хреста (далі – УЧХ), оскільки, можливо, була організаційна плутанина з Господарчою референтурою. Наступний – ознайомлює з настановами щодо випікання хліба й адресований запіллю ВО «Богун», однією з назв якої було «002». Важливо указати причини появи інструкції: «А це тому, що печення хліба вважається звичайною річчю, і особливої уваги ніхто не звертає», «Господині часто ставляться до печіння хліба

для нашої господарки неприхильно і відбувають те печиво будь-як» [7; 9, 98–99]. Читаючи цей документ, можна припустити, що населення, яке займалося цією роботою, було недостатньо кваліфіковане чи мотивоване або все разом. «Наказ референтам про поділ структури СБ на два відділи та про їхні функції» відповідно до назви надає відомості про оновлення структури СБ ОУН та їхні дальші повноваження й функції. Крім того, в наказі подано зразки звітів, які регулярно слід надсилати керівництву.

Звітні документи менш збережені й представлені у вигляді невеликих фрагментів, які переважно дають змогу дізнатися лише про походження джерела та регіон, де його було створено. Здебільшого документи є машинописними, однак бачимо і звіт під назвою «Додаток... до інформації», писаний від руки [3]. Оскільки текстом заповнено обидві сторони аркуша, можна припустити, що його написання мало терміновий характер або відбувалося за обмежених ресурсів. На жаль, багато інформації із цього документа не можна отримати через його фрагментарність. Є можливість роздивитися лише окремі назви («Дубенщина», «Радивілів», «Вишневіці», «Крем'яниччина»), що, ймовірно, свідчить про опис Дубенського надрайону ВО «Богун». Є також фрагмент рукописного звіту, що описує ситуацію в м. Звягель (нині – м. Новоград-Волинський) [5]. Крім того, наявні машинописні документи з рукописними коментарями. В одному зі звітів бачимо коментар: «Друже Комендант! Цей звіт не повний, тому що не поступили звіти з надрайонів. Як відомо, що деякі терени були тоді окуповані німцями. Надішлю додатково. С.У.Г.С. 15.9.43. Корній» [6]. З огляду на псевдо можна припустити, що звіт був складений Службою безпеки (СБ), оскільки «Корній» – це працівник референтури СБ ВО «Богун» Микола Кравчук. Тобто за допомогою таких коментарів могли надаватися додаткові роз'яснення, певна актуальна інформація стосовно конкретних територій тощо.

Вартий уваги також список розстріляних, наведений, ймовірно, як додаток до звіту, де зазначено прізвища людей, страчених нацистами в м. Рівне 15 жовтня 1943 р. задля відплати за дії радянського диверсанта Миколи Кузнецова, який влаштував замах на провідних нацистських чиновників у місті [17]. Щоб замітати сліди, він підкладав на місця акцій підробні документи щодо причетності ОУН чи УПА до диверсійних акцій. Нацисти застосували тут «принцип колективної відповідальності». У відновленій частині документа наведено список із 27 прізвищ, однак було встановлено, що насправді за день окупанти знищили 106 жителів м. Рівне, які вже були на той час у місцевій в'язниці заручниками. Оскільки в документі прізвища йдуть не за алфавітним порядком, важко встановити, чи там початково було зазначено всіх 106 осіб. Більшість розстріляних були представниками місцевої інтелігенції та членами їхніх сімей. Останки цих людей були поховані в урочищі Видумка (сучасна вул. Степана Бандери, м. Рівне). Загалом за два дні, 15 жовтня та 19 листопада 1943 р., всі в'язні Рівненської тюрми були страчені.

До окремої підгрупи можна зарахувати інструкції від «Шведа» – господарчого референта ВО «Богун» (хоча на документах є напис «Господарчий відділ

Рівенської Воєнної Округи»). Головним чином у документах ідеться про необхідні способи заготівлі продовольства та облаштування криївок. Поміж іншого зустрічається один документ «До друга господарчого надрайону...», який має санкційний характер [2]. У ньому сказано про відсутність «підгодівельних пунктів» для свійських тварин, виявлену в результаті перевірок. Господарчий ВО нагадує про важливість цієї справи й погрожує притягненням до суворої відповідальності, якщо не буде прогресу в облаштуванні таких споруд. На жаль, зі звернення не є зрозумілими причини інциденту: диверсія, саботаж чи недбалість.

Окрему підгрупу становлять також господарчі звіти, які мають вигляд таблиць і, ймовірно, теж є додатками до певних документів. У таблицях бачимо різні статистичні дані щодо заготівлі для УПА продовольства, одягу, предметів побуту тощо. В одному з документів, під назвою «...запотребування... групи Енея. План на надрайони», є перелік побутових речей та одягу, серед якого багато жіночого [4]. У цьому звіті йдеться про розподіл речей між надрайонами ВО «Богун», очевидно, для жіночої мережі ОУН або УЧХ. Звіт був складений Господарською референтурою або референтурою УЧХ, адже їхні обов'язки були частково подібні, зокрема в питаннях постачання. Із заголовка документа можна зрозуміти, що ці речі готувалися також під потреби УПА, бо під словосполученням «групою Енея» приховується командування УПА-Північ. Наявний також «Господарчий звіт... Воєнної Округи за... жовтень 1943 р.», де зазначено дані щодо заготівлі продуктів та речей у надрайонах ВО «Богун» [1]. У цьому документі, як і в інших Господарчих звітах, все чітко структуровано, однак тут проглядаються ще окремі категорії: промислові товари, аграрний інвентар. В іншому звіті, заголовок якого не зберігся, теж наявні різні категорії: олійні культури, городина, окопові рослини, одяг та взуття, військовий реманент... Тобто заготовлялося все: від ложок до бурок. Загалом це не дивно, адже Господарча референтура була непогано організована й виконувала свої обов'язки ретельно. Про значну увагу, яку приділяли цій структурі, може свідчити її організація, а саме підреферентури, які мали на меті чіткий розподіл праці в питаннях заготівлі важливих речей. На 1942–1943 рр. вони набули такого вигляду: заготівельна (збір продуктів і сировини в населення); промислова (переробка продукції та сировини); торговельна (продаж і закупівля товарів); лісова (ведення лісового господарства); земельна (упорядкування земельних відносин); бухгалтерія (ведення облікової документації) [10, 199].

Серед наявних джерел присутній фрагмент оунівської газети «Інформатор» за 1 серпня 1943 р. № 107, з примірником якої можна ознайомитися також на сайті «Електронний архів українського визвольного руху» [8]. У «Дубенському архіві» збереглися фрагменти лише першої та другої сторінок. На першій сторінці відразу привертає увагу герб Української Народної Республіки над заголовком газети, що демонструє прагнення ОУН до правонаступництва українського визвольного руху початку ХХ ст., попри те що між нею та урядом УНР в екзилі були суперечності. Загалом у цьому номері газети відносно об'єктивно оцінено

міжнародні події. Що ж до опису ситуації в Україні, то тут присутня певна пропаганда в оцінках сил, які проводять бойові дії на її землях: «польські й німецькі бандити» тощо. Цікавим є речення про бойові успіхи УПА: «В початках червня У.П.А. розбрóила 12 німців і 60 козаків у Турійську», де під словом «козак» можна розуміти як німецький рядовий склад армії, так і солдатів допоміжних військових формувань у складі Вермахту [8].

Значення «Дубенського архіву» може бути важливим, попри повторюваність документів на тлі раніше опублікованих джерел, адже є частина документальних матеріалів, що були ідентифіковані не повноцінно, а лише за прив'язкою до певної місцевості чи адміністративної одиниці. Тому їх дослідження триває.

Джерела та література:

1. *Господарчий звіт Воєнної Округи за місяць жовтень 1943 р. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
2. *До друга господарчого надрайону... 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
3. *Додаток до звіту. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
4. *Запобігання... групи Енея. План на надрайони. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
5. *Звіт зі Звягеля. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
6. *Звіт. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
7. *Інструкція господарчого референта «Зубатого» господарникам ВО 002 у справі випікання хліба. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
8. *Інформатор. – Ч. 15 (18) // Електронний архів українського визвольного руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/2094>. – Назва з екрана.*
9. *Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. – Книга 2 / Упор. О. Вовк, І. Павленко. – К. – Торонто: Літопис УПА, 1999. – 724 с.*
10. *Марчук І. Структура ОУН на Волині у період Другої світової війни // Український визвольний рух: науковий збірник. – Зб. 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – Львів, 2004. – 303 с.*
11. *Наказ командирам груп і комендантам ВО у справах надсилання людей до старшинської школи, військових вишколів, надання відпусток та збереження військової таємниці. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
12. *Наказ командирам та комендантам у справах прикріплення коней. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
13. *Наказ організаційно-мобілізаційним референтам у справі збирання зброї. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
14. *Наказ референтам про поділ структури СБ на два відділи та про їхні функції. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
15. *Наказ у справах призначень та обов'язків призначених. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
16. *Правильник господарчого референта «Зубатого» працівникам заплля про роботу жіночої організації Червоного Хреста. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
17. *Список розстріляних. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*

© Данила ГРЕГУЛЬ

АРХЕОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПОВСТАНЧЕСКОГО АРХИВА, НАЙДЕННОГО НА ДУБЕНЩИНЕ: ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Статья посвящена обзору документов УПА, которые были найдены исследователями в 2018 г. недалеко от с. Майдан на Ровенищине и переданы в Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, где их отреставрировали. В исследовании приведены краткие сведения о последних обнаруженных повстанческих архивах и обращено внимание на всё более частые находки источников по истории украинского освободительного движения 1930–1950-х гг. Особое внимание уделяется классификации источников «Архива», их значению и поиску соответствий среди опубликованных ранее источников, в частности в томах «Летописи УПА». Установлено, что документы «Архива» в основном состоят из приказов и отчётов, а также знакомят с деятельностью тыла УПА в 1943 г., а именно с работой Хозяйственных отделов УПА, Украинского Красного Креста, процессом заготовки и укрытия продовольствия, вещей, других необходимых ресурсов в хранилищах УПА.

Ключевые слова: УПА, архив, музей, тыл, приказы, отчёты.

© Danylo HREHUL

ARCHEOGRAPHIC STUDY OF THE REBEL ARCHIVE, WHICH WAS FOUND IN DUBNO REGION: FIRST RESULTS

The article is devoted to a review of UPA, which were found in 2018 (Maidan village, Rivne region) and transferred to the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, where they were restored. The study provides brief information about the last found insurgent archives and focuses on the increasingly frequent findings of sources on the history of the Ukrainian liberation movement of the 1930s – 1950s. Special attention is paid to the classification of "Archive" sources, their significance and search of equivalent sources, in particular, in the volumes of "Litopys UPA". It is established that the documents of "Archive" mainly consist of decrees and reports, present UPA activities in 1943, namely the work of UPA Economic Departments, Ukrainian Red Cross, processes of procurement and storage of food, apparel and other necessary stuff in UPA storages, etc.

Keywords: UPA, archive, museum, rear, decrees, reports.

МУЗЕЙНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 069.12(477-25):355.233.2(477)

© Олена ДЕНИСЕНКО

ПРОСВІТНИЦЬКА КОМУНІКАЦІЯ МІЖ МУЗЕЄМ ТА ГОЛОВНИМ УПРАВЛІННЯМ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті висвітлено суспільну роль Національного музею історії України у Другій світовій війні, досліджено взаємодію Музею з військовими інституціями у просвітницькій царині, проаналізовано його комунікаційну функцію, розглянуто традиційні форми й методи музейної комунікації. Акцентовано увагу на проведенні таких музейних проєктів, як «Клуб історичного кіно», де демонструються художні й документальні фільми на історичні теми, «Слово свідка» – за участю безпосередніх учасників подій. Специфічною формою комунікації є музейна експозиція, за допомогою якої відвідувач «спілкується» з музейними предметами, яких налічується понад 400 тис. Музейна комунікація відбувається через показ та інтерпретацію автентичних пам'яток, які представлені в експозиції. Приділено увагу лекціям, «круглим столам» із проблем історії Другої світової війни, які регулярно проводяться за участю відомих істориків.

Ключові слова: музей, комунікація, музейна колекція, військовослужбовець, музейний предмет, Збройні сили України, місце пам'яті.

У сучасних умовах появи нових воєнних викликів національній безпеці фундаментальну роль відіграють Збройні сили України (далі – ЗСУ), які є одним із важливих атрибутів держави, надійним захисним щитом проти зовнішньої агресії. Творення національної армії вимагає вивчення й осмислення досвіду минулого, уроків боротьби українського народу за своє національне визволення протягом багатовікової історії. Важливу роль у відродженні патріотичної самосвідомості народу, забезпеченні наступності поколінь, вихованні сучасної молоді, здатної захистити суверенітет і територіальну цілісність держави, матеріальні, духовні й культурні цінності суспільства, відіграє виховний процес.

Основними принципами виховної роботи у ЗСУ є державна й патріотична спрямованість виховного процесу; взаємозалежність змісту, форм і методів

роботи; повага до особистості, конституційних прав і свобод військовослужбовців, загальнолюдські моральні цінності; безперервність та спадкоємність у виховній роботі; органічне поєднання у виховному процесі національних, історичних та культурних традицій; конкретність і узгодженість змісту, форм та методів виховної, просвітницької роботи [1, 41–43].

Виховуючи національну армію в душі любові до Батьківщини, важливо вивчити, проаналізувати, узагальнити великий пласт історії, пов'язаний із боротьбою українського народу за свою свободу й незалежність, формуванням власних Збройних сил, передати знання про військову традицію і досвід, мілітарну історію українського народу, його внесок у розвиток воєнної науки та воєнного мистецтва.

Особливо це важливо в сучасних умовах, коли щодня на фронті українці виборюють свободу і незалежність у протистоянні з ворогом. Сотні, тисячі молодих військовослужбовців та загартованих у боях ветеранів, оборонців рідного краю, «кіборгів», «міцніших за бетон і залізо». Щодня розширюється нова українська географія могил і надгробків захисників Вітчизни – учасників АТО/ООС – воїнів ЗСУ, Національної гвардії, добровольчих батальйонів, медичних працівників, волонтерів, які ціною свого життя стримують агресора й захищають свободу та цілісність нашої держави.

Після горя і страждань, які випали на долю українського народу у ХХ ст., та проголошення незалежності в 1991 р. українці опинилися перед неочікуваною агресією «братнього» російського народу на початку ХХІ ст. Після Революції Гідності й загибелі Небесної сотні у 2013–2014 рр. кремлівським режимом був підступно окупований Крим, розв'язана війна на Донбасі й тимчасово захоплена частина територій Донецької та Луганської областей, що становить 12 % площі України. Сотні тисяч переселенців, близько 14 тис. убитих, замордованих, зниклих безвісти українських громадян, зруйновані міста й села, заборона державної мови та історії України в освітньому просторі окупованих Росією теренів, переслідування просвітянських активістів, гуманітарна катастрофа в краї – реалії сьогодення, які важко було передбачити.

Питаннями виховання особового складу займається Головне управління морально-психологічного забезпечення (далі – ГУМПЗ) ЗСУ. У період 2015–2019 рр. робоча група його офіцерів спільно з керівниками структурних підрозділів морально-психологічного забезпечення (далі – МПЗ) видів (родів) військ, оперативних (повітряних) командувань, науково-педагогічними працівниками Гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Інституту МПЗ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Адміністрацією Президента України, офіцерами інших військових формувань і правоохоронних структур розробила проект «Концепції розвитку морально-психологічного забезпечення сил оборони» [2].

Практична реалізація цієї концепції дасть змогу сформувати й максимально реалізувати національно-духовний потенціал, моральні та психологічні можливості особового складу сил оборони, захистити його від негативного інформаційно-психологічного впливу та цілеспрямованих деморалізуючих зусиль противника в бойовій обстановці, підтримувати психологічну готовність, ефективно виконувати завдання за призначенням. Найгостріше це проявилось під час відсічі окупантам і стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей, де поряд із традиційними засобами збройної боротьби проти особового складу сил оборони та населення України активно застосовується весь арсенал засобів негативного інформаційно-психологічного впливу ворога.

Важлива роль у просвітницько-освітній діяльності, вихованні свідомих українців належить музейним закладам, особливо це стосується музеїв воєнного профілю. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс – найбільший із таких закладів, у ньому зберігається понад 400 тис. музейних предметів, пов'язаних із воєнною історією. Усвідомлюючи власну відповідальність за моральне обличчя української армії, збереження і примноження найкращих традицій нашого народу, Національний музей історії України у Другій світовій війні проводить послідовну активну просвітницьку роботу.

Мета статті – розглянути традиційні форми й методи музейної комунікації між Музеєм та ГУМПЗ ЗСУ.

Вітчизняні дослідники Н. Білан, П. Вербицька, О. Дудар, Р. Маньковська, І. Передерій, О. Салата та інші приділяють достатню увагу питанням дослідження музейної педагогіки, загальним проблемам музейної комунікації, але поза їхнім полем зору залишається комунікація музеїв із військовими [3–10].

Музейна діяльність передбачає широкі контакти з громадськістю, і комунікативна функція набуває особливої ваги у взаємозв'язках Музею із суспільством, зокрема й військовослужбовцями ЗСУ. Широко застосовуються в музейній діяльності традиційні форми комунікації, такі як експозиційно-виставкова, просвітницько-освітня, видавнича. Водночас в умовах інформаційно-технологічного розвитку з'являються сучасні форми взаємодії музеїв і суспільства, спрямовані на розширення сфери впливу закладів культури серед громадськості [7, 75].

Співпраця Національного музею історії України у Другій світовій війні з ГУМПЗ ЗСУ включає різноманітні форми й методи музейної комунікації: експозиційну, виставкову, просвітницько-освітню, що розрахована на широке коло відвідувачів, серед яких студенти військових вишів – Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, учні Київського військового ліцею імені Івана Богуна та ін.

Однією з форм музейної комунікації, спрямованої на залучення відвідувачів, створення освітянської аудиторії, є проведення оглядових і тематичних екскурсій, наукових конференцій, організація виставок, музейних читань, «круглих столів», музейних панелей і платформ історика за участю фахових науковців: докторів історичних наук Л. Гриневич, О. Лисенка, І. Патриляка, Ю. Шаповала, доктора політичних наук В. Гриневича, кандидата історичних наук Т. Пастушенко та інших науковців, музеєзнавців і військових. Упродовж останніх років успіх у відвідувачів мають «Клуб історичного кіно», в якому демонструються художні та документальні фільми на історичні теми, музейний проєкт «Слово свідка» за участю безпосередніх учасників подій.

Перед музеями стоять непрості завдання пошуку креативних форм комунікації, з'являються новаторські проєкти, які мають привернути увагу до їхньої роботи, заохотити людей до відвідування музейного закладу. Із 2018 р. до березня 2020 р. спільно з Відділенням культурологічного забезпечення ГУМПЗ ЗСУ в Музеї було проведено понад 30 різноманітних заходів, у яких узяли участь студенти Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», військової кафедри Національного авіаційного університету, Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, військовослужбовці окремого полку зв'язку 101-ї окремої бригади охорони Генерального штабу, Окремого президентського полку імені гетьмана Богдана Хмельницького [12].

Останніми роками особливий інтерес у відвідувачів викликає музейний проєкт «Український Схід», який висвітлює реалії російсько-української війни на Сході нашої держави. Виставковий проєкт трансформувалася у справжню комунікаційну платформу для формування української ідентичності. Після окупації Криму в 2014 р. полум'я конфлікту перекинулося на Донбас, де вже сьомий рік вирує війна. Вона забрала життя близько 14 тис. військових і цивільних громадян, розірвала родинні зв'язки, зруйнувала безліч об'єктів інфраструктури. Усі ці роки музейники не лишалися осторонь – стежили за розвитком подій на українському Донбасі, їздили у відрядження, збирали автентичні матеріали в усіх регіонах країни, включно із зоною бойових дій, готували тематичні виставки, проводили просвітницько-комунікаційні заходи. За цей час колекція Музею поповнилася більш ніж на 10 тис. музейних предметів – свідчень звитяги й жертвності українських воїнів, які відстоюють суверенітет і територіальну цілісність нашої держави на її східних теренах. Ці предмети засвідчують реалії життя цивільного населення, яке страждає, виживає, бореться, вони привертають увагу до

соціогуманітарних проблем, спричинених бойовими діями й тимчасовою окупацією східних територій.

Новий виставковий проект «Український Схід» створений за підтримки Українського культурного фонду і презентований 28 вересня 2019 р. [13]. На відкритті були присутні студенти більшості військових вишів, військових кафедр і ліцеїв м. Київ. На виставці представлено музейні предмети, більшість із яких експонується вперше. Серед них – артефакти тих, хто пережив жахи полону, медиків, волонтерів, військових журналістів. Ніхто не залишається байдужим біля карети швидкої допомоги 17-го батальйону 57-ї окремої мотопіхотної бригади, яка пройшла гарячими точками Донецької та Луганської областей, рятувала сотні поранених і вивозила тіла загиблих. Сильне враження справляють на присутніх речі полеглих у 2014 р. Героїв України генерал-майора С. Кульчицького, сержанта О. Міхнюка, капітана А. Кизила, розвідника Л. Проводенка, санінструктора Н. Хоружої, С. Галицької та інших захисників.

Дуже емоційно проходять зустрічі з учасниками бойових дій, організовані в межах проекту «Слово свідка». 13 березня 2019 р. відбулася розмова студентів Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка та вихованців Київського військового ліцею імені Івана Богуня з військовим кореспондентом Олексієм Годзенком і кореспонденткою телевізійного «5 каналу» Євгенією Китаєвою.

Олексій – уродженець м. Львів. Коли хлопцю виповнилося 10 років, сім'я переїхала до столиці, де він закінчив школу. Визнавши медіа своїм покликанням, Олексій вступив на факультет журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, але згодом перевівся до рідного м. Львів, де закінчив факультет журналістики Національного університету імені Івана Франка. Першим відрядженням на війну була поїздка з волонтерами до 3-го окремого танкового батальйону «Звіробій», який нині є лінійним батальйоном однієї з бригад ЗСУ. За чотири роки роботи на телевізійному «24 каналі» Олексій побував у відрядженнях по всій лінії зіткнення з ворогом.

На зустрічі журналіст ділився своїми думками, відповідав на запитання. Усіх вразила щира розповідь про батька – Дмитра Годзенка, бійця 17-го окремого мотопіхотного батальйону 57-ї окремої мотопіхотної бригади, який загинув на Донбасі 31 березня 2016 р. До війни провідний інженер НАК «Нафтогаз України» (дві вищі інженерні освіти, престижна робота) Дмитро Олександрович звільнився й добровільно пішов захищати свою країну. Це доля й життя тисяч українців, які в час небезпеки стали на захист рідної землі. Д. Годзенку було 49 років, коли він загинув – за день до демобілізації. Кавалер ордена «За мужність» III і II ст., посмертно удостоєний звання «Народний Герой України», батько став взірцем для сина. Пам'ять про Д. Годзенка увічнена в назві вулиці у м. Боярка та в меморіальній дошці на стіні будинку, де він мешкав.

Після загибелі батька Олексій у 2019 р. вирушив на фронт. Пройшовши курс навчання в м. Миколаїв, прибув до окремого батальйону морської піхоти –

влився до славної когорти «Борсуків», змінивши мікрофон на берет матроса Військово-Морських сил України. Усіх зачепили за живе слова Олексія, що стали його життєвим кредо: «Треба не сидіти та воювати на теренах фейсбуку, а йти і захищати в окопах на передовій, якщо на країну напав ворог» [14].

На фронті поруч із військовими – медики, які рятували й рятують їхні життя під обстрілами. А в умовах пандемії COVID-19 лікарі, медичні працівники – на передовій у боротьбі за життя українців у тилу й на фронті. Нікого з присутніх не залишила байдужим зустріч із лікарями Дніпропетровської обласної клінічної лікарні ім. І.І. Мечникова на чолі з головним лікарем Сергієм Риженком. Вони провели тисячі хірургічних операцій та реабілітаційних заходів, урятовано життя 99 % поранених українських військовослужбовців, доставлених із фронту. Про самовіддану працю «мечниковців», їхню самопожертву та високу професійну майстерність розповідала виставка «Місто милосердя. Лікарня Мечникова», що діяла в Музеї 2 квітня – 17 вересня 2018 р. в межах проекту «Український Схід» [15].

До Дня українського добровольця 14 березня 2019 р. було влаштовано зустріч військовослужбовців та курсантів з ученим-медиком, доктором медичних наук, професором, заслуженим лікарем України, лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки Всеволодом Стеблюком «Айболіт». Учасник Революції Гідності, лікар Майдану, заступник керівника медичної служби Штабу національного спротиву, гість Музею продовжив боротьбу на фронті в лавах батальйону «Миротворець» як начальник його медслужби. Під м. Іловайськ на виході з «коридору смерті» В. Стеблюк урятував понад 80 поранених бійців. У 2017 р. після повернення з фронту він створив телепроект «Додому», присвячений проблемам ветеранів війни, видав автобіографічну книжку «Синдром АТО. Нотатки Айболіта».

«Найбільше болить, коли згадую тих, кого не вдалось урятувати, чи це загинув на Майдані, чи учасники бойових дій на Сході України. Власне, моя війна почалась раніше, ніж “ввічливі зелені чоловічки” захопили Крим, – її подих відчув на Майдані. А те, що відбувалось потім, я вважаю продовженням Майдану. Фактично ми, громадяни України, намагаємось відстояти те, що здобули на барикадах у середмісті Києва, – українську націю», – вважає ветеран, який пройшов Майдан і фронтові дороги війни [16].

10 листопада 2019 р. відбулася зустріч з офіцерами 55-го автобату «Чорний ліс» – підполковником Сергієм Ткаченком і лейтенантом Андрієм Тищенком – під назвою «Війна на колесах», у межах музейного проекту «Слово свідка», на якому були присутні понад 400 курсантів та військовослужбовців.

Традиційним став музейний проект «Клуб історичного кіно», утілюваний спільно з відділенням культурологічного забезпечення ГУМПЗ ЗСУ. У Музеї регулярно відбуваються перегляди історичних фільмів, після яких проходять активні обговорення й дискусії. До Дня пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу 17 травня 2019 р. демонструвався художній фільм «Хайтарма»

(реж. Ахтем Сеїтаблаєв, 2013 р.). Трагедією кримськотатарського народу стало насильницьке виселення з історичної батьківщини понад 200 тис. осіб.

Кілька днів поспіль зал Національного музею історії України у Другій світовій війні був переповнений охочими переглянути й обговорити художній фільм «Гіркі жнива» (реж. Джорж Менделюк, 2017 р.), показ якого відбувся 20 і 21 листопада 2019 р. до Дня пам'яті жертв Голодоморів та політичних репресій. Учасники заходу не лише ознайомилися з кінокартиною, а й узяли участь в обговоренні спільно з доктором історичних наук, консультанткою фільму Л. Гриневич, яка досліджує історію Голодомору. Гості «Клубу історичного кіно» дізналися про музейні артефакти, що висвітлюють не лише Голодомор-геноцид 1932–1933 рр., а й повоєнний голод 1946–1947 рр. в Україні.

До Дня Збройних сил України 4 грудня 2019 р. «Клуб історичного кіно» спільно з Українським культурним фондом та Міністерством освіти і науки України презентував цикл документальних фільмів «Бойові родини», на якому були присутні понад 600 осіб. Кожна кінострічка розповідає про певний рід чи вид військ. Перші чотири серії присвячено морській піхоті, десантно-штурмовим військам, артилеристам та піхоті. В обговоренні взяли участь режисерка Євгенія Цветанська, продюсер і автор ідеї та сценарію проекту Олександр Дріз. Автори фільму брали за приклад конкретну бригаду з її історією та героями. У серії «Піхота» за основу взяли життя й бойову діяльність 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр», у серії «Десантно-штурмові війська» зняли військовослужбовці 80-ї окремої десантно-штурмової бригади, у «Морській піхоті» задіяли одразу дві її бригади – 35-ту й 36-ту, а в центрі уваги серії «Артилерія» – життя і традиції 55-ї окремої артилерійської бригади «Запорізька Січ». «Це своєрідна реклама армії. Її імідж. Традиції. І ці чотири фільми – це тільки початок великої роботи», – зазначив О. Дріз.

Начальник управління зв'язків із громадськістю Генштабу ЗСУ Б. Сенік сказав про проект: «Дуже якісна, професійна робота. Вир емоцій переповнював. Найбільше – гордість за таких людей, такі родини і за Збройні сили України. Переконаний: подібні фільми повинні бути про кожний бойовий підрозділ, про кожну бойову родину, щоб увіковічнити їхній подвиг і самопожертву у боротьбі зі споконвічним, цинічним російським ворогом-агресором на віки» [17].

28 січня 2020 р. з нагоди Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту в межах проекту «Українці-рятівники. Марафон історій-2020» з успіхом пройшли перегляд та обговорення з творчою групою документального фільму «Іспит на людяність» (2016 р., Міжнародний продюсерський центр «Фор-Пост»), учасниками яких стали близько 400 студентів, курсантів, військовослужбовців ЗСУ. У фільмі «Іспит на людяність» взяли участь свідки подій, носії спогадів першої лінії – діти і члени сімей учасників подій, іноземні дослідники, які мають доступ до німецьких архівів, науковці. Використано унікальні кадри німецької та вітчизняної хроніки часів Другої світової війни.

«Чи повинна людина ціною власного життя рятувати життя інших? Ця дилема гостро постала в роки Другої світової війни перед українцями, які рятували єврейські сім'ї під час Голокосту. Фільм розповідає про складний історичний момент, коли прості українці, не знаючи того, ставали «праведниками світу», – сказано в короткому анонсі кінокартини. Проєкт робить актуальним увічнення історичної пам'яті про події та окремих людей, зокрема всеукраїнський пошук невідомих національних «Праведників народів світу» [18].

Саме ці ідеї пошуку, популяризації через різні форми комунікації з відвідувачем, закладені в музейний проєкт «Портрети.UA» з акцентом на українському вимірі Другої світової війни, через вивчення особистих історій людей, які своїми вчинками сприяли боротьбі з тоталітаризмом, відстоювали демократичні та громадянські переконання, втілювали в життя ідеали миру, гуманізму, толерантності, взаєморозуміння, докладали зусиль для подолання ксенофобії та расової дискримінації. Серед цілей проєкту – сприяння міжнародному визнанню високого ступеня звитяги та жертвності українців у роки Другої світової війни; популяризація теми рятівників серед молодіжної спільноти, зокрема студентів та курсантів військових вишів, військовослужбовців ЗСУ, які стануть ретрансляторами української історичної візії у вітчизняному та міжнародному просторі [19].

Від 2015 р. 18 лютого Україна вшановує захисників Дебальцівського плацдарму. До п'ятих роковин виведення з нього частин ЗСУ в Музеї відбувся пам'ятний захід «Дебальцеве: п'ять років потому», під час якого відвідувачам презентували частину експозиції «Український Схід», присвячену подіям у районі м. Дебальцеве, а також відбувся кінопоказ документальної стрічки «Перехрестя Балу», створеної компанією «Фор-Пост» за підтримки Державного агентства з питань кіно. До заходу долучилися герої фільму, фігуранти тих подій – прикордонники Віталій Тининика (Тиник) та Юрій Красноармейський (Сепар), які поділилися спогадами про оборону плацдарму і про те, як доводилося виходити з оточення. На зустрічі були присутні дружини й діти загиблих українських захисників, зокрема дружина капітана Ільгара Багірова, на честь якого блокпост дістав назву «Балу».

Генеральний продюсер Міжнародного продюсерського центру «Фор-Пост» О. Дріз представив документальний фільм «Перехрестя Балу», який переглянули понад 400 учасників заходу, серед яких були студенти Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, курсанти Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедри військової підготовки Національного авіаційного університету, курсанти Національної академії внутрішніх справ, курсанти Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, військовослужбовці Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України [20]. Події розгортаються в лютому 2015 р. на блокпосту «Балу», стратегічному шматку асфальту на перехресті доріг Дебальцеве – Фащівка – Чорнухине – Нікішине, де

поряд із бійцями 128-ї гірсько-піхотної бригади безперервні атаки противника відбивають четверо мобілізованих прикордонників. Тут, на цьому невеликому островці свободи, відбувається зіткнення світоглядів, цивілізацій, людських характерів, людей мирних професій, які в екстремальних умовах війни швидко опановують військове мистецтво.

Широке коло проблем минулого й сучасності України, нагальні питання сьогодення обговорюють учасники різноманітних заходів. Завжди актуальною залишається тема рідної мови, яка є кодом кожного народу. До Міжнародного дня рідної мови 20 лютого 2020 р. глядачі із задоволенням переглянули документальний фільм «Соловей співає» (2019 р.), за участю авторки ідеї та сценарію Лесі Воронюк. Творці кінострічки аналізують мовну ситуацію в Україні не через протистояння політичних сил – вони вивчають значно глибші причини й наслідки сучасної конфронтації довкола української мови [21]. Кінотвір є новаторським і монументальним дослідженням історії «мовного питання» в нашій країні.

Широко застосовується в музейній діяльності просвітницько-освітня комунікація, головним чином у вигляді лекцій, конференцій, «круглих столів», де розглядаються різні проблеми воєнної історії України, особливо – сучасні концептуальні підходи до висвітлення подій Другої світової війни. Російська агресія актуалізувала українську колективну пам'ять, пов'язану з ідеями національної солідарності, самопожертви, патріотизму та збройного опору загарбникам. Революція Гідності та війна на Донбасі, яка забрала тисячі життів, стали приводом до радикальних кроків у публічних презентаціях історичних подій, зокрема Другої світової війни. Про це йдеться в лекціях і на «круглих столах» у Музеї за участю знаних дослідників історії України у Другій світовій війні О. Лисенка, І. Патриляка, Т. Пастушенко, О. Стяжкіної та ін.

Ухвалення 9 квітня 2015 р. Верховною Радою України й підписання Президентом України 15 травня чотирьох законів про декомунізацію значно пришвидшили процес очищення українського публічного простору, ввівши його у правове поле. В Указі Президента України від 24 березня 2015 р. про відзначення 8 травня Дня пам'яті та примирення уперше за часів незалежної України війну з нацистською Німеччиною було названо Другою світовою. Використання в офіційному дискурсі терміна «Друга світова війна» замість «Велика Вітчизняна...» створює умови для розширення історичного та хронологічного контекстів [22, 80]. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» підтвердив щорічне відзначення на державному рівні 9 травня Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, а 8 травня – Дня пам'яті та примирення [22, 82].

Наявні музейні освітні проекти допомагають вихованню поваги й гордості за свою державу, свій народ, сприяють зацікавленості військових історією та культурою. Питання захисту національної ідентичності, культури й історії народу є важливим складником національної безпеки. Проведення тематичних лекцій,

екскурсій, пам'ятних заходів із воєнної історії України спільно з ГУМПЗ ЗСУ сприяє вихованню захисників Вітчизни, ознайомленню їх із найважливішими подіями воєнної історії.

Низка баталій на українських землях, де українці демонстрували прагнення до свободи й незалежності, любов до рідної землі та волю до перемоги, ввійшла в підручники історії: битви на р. Ворскла (1399 р.), Конотопська (1659 р.) і Полтавська (1709 р.) битви, битва біля м. Хуст у березні 1939 р., події Другої світової війни, яка закінчилася перемогою антигітлерівської коаліції.

В експозиції Музею представлені матеріали, присвячені подіям проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України на чолі з президентом Августином Волошиним. На захист нового державного утворення виступили вояки «Карпатської Січі» й місцеві гімназисти. Місце бою в пам'ять загиблих захисників України перейменовано на Червоне Поле. Повторивши подвиг Героїв Крут, ці українці першими почали боротьбу проти нацистських окупантів і віддали життя за свободу рідної землі в переддень Другої світової війни, про що нагадує пам'ятний знак у с. Колочава Міжгірського району Закарпатської області [23, 78].

Специфічною формою комунікації є музейна експозиція, за допомогою якої відвідувач спілкується з музейним предметом. Музейна комунікація відбувається через експонування та інтерпретацію автентичних предметів. Кожний експонат висвітлює, доповнює і уточнює конкретну інформацію про подію або її учасників. Музейний предмет, пов'язаний із психологічними асоціаціями та переживаннями, викликає широкий спектр емоцій і почуттів. В експозиції представлено матеріали генерал-лейтенанта, Героя України Кузьми Дерев'янка, посмертно удостоєного високого звання у 2007 р. Він став відомий на весь світ завдяки підпису, зробленому 75 років тому на американському лінкорі «Міссурі». Від імені радянського Верховного головнокомандування 2 вересня 1945 р. українець К. Дерев'янка підписав Акт про капітуляцію Японії і поставив фінальну крапку в кривавій Другій світовій війні, 75-ту річницю закінчення якої відзначали у 2020 р. [24].

Музей у сучасному суспільстві сприймається як місце пам'яті. Згідно з концепцією французького вченого П'єра Нора, вона концентрується й репрезентується в «місцях пам'яті», до яких належать не тільки конкретне географічне місце, пов'язане з певною подією, пам'ятники, монументи, а й музеї [25, 47]. На нашу думку, через конструювання пам'яті в експозиції, виставках, організацію різноманітних проектів, проведення музейних заходів, клубів, музейних шкіл, квестів, інтерактивних екскурсій, тематичних турів територією Музею і переглядів його експозиції, зустрічей, різноманітних освітніх проектів просвітницького спрямування для аудиторії різного віку – школярів, студентів, курсантів, зокрема і для військових, можна ознайомитися з минулим історичним досвідом, вивчити і проаналізувати причини та наслідки трагічних періодів у нашій історії. Для майбутніх захисників Вітчизни важливо мати повне уявлення про події

воєнної історії, що значно розширює світогляд стосовно героїзму та жертвності українців.

На межі ХХ–ХХІ ст. зі змінами умов формування соціокультурного середовища та запровадженням сучасних технологій змінюється зміст і з'являються нові форми діяльності музеїв. Останній рік пандемія COVID-19 стала викликом для всього світу, а перед музеями поставила нові завдання, і як виявилось, відкрила нові можливості для пошуку нових форм і способів організації комунікації з відвідувачем.

Музей продовжує працювати, залишатися на зв'язку і наповнює сайт новим музейним продуктом: аудіоекскурсії, різноманітні онлайн-проекти і презентації, заходи на Facebook-сторінці та багато іншого. На сайті можна ознайомитися з частиною оцифрованої колекції Музею та електронними виставками. На початку 2020 р. було презентовано новий пошуковий портал на базі документального фонду, де зібрано інформацію про радянських військовослужбовців з України, які загинули і зникли безвісти під час Другої світової війни, а також поховані на її території. Наразі на порталі вже розміщено 432 244 записи і 508 353 документи по Київській, Житомирській, Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській і Закарпатській областях, але робота з наповнення порталу триває і в умовах карантину.

Пандемія COVID-19 спонукала до активного застосування нових підходів у роботі з відвідувачами і поціновувачами музейного простору, по-новому актуалізувала його творчий потенціал у сучасному суспільстві.

Джерела та література:

1. Ганюкова І. Виховання військовослужбовців Збройних сил України на традиціях українського народу (з досвіду роботи) / І. Ганюкова // Музейний збірник: Зб. наук. пр. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008. – С. 41–43.
2. Бойко Олег. Концепція розвитку морально-психологічного забезпечення сил оборони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://enigma.ua/articles/kontseptsiya_rozvitku_moralbno_psikhologichnogo_zabezpechennya_sil_oboroni. – Назва з екрана.
3. Передерій І.Г., Білан Н.В. Сучасна музейна комунікація в Україні та світі: стан і перспективи розвитку / І.Г. Передерій, Н.В. Білан // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 2. – С. 72–79.
4. Вербицька П.В. Музейна комунікація в умовах викликів глобалізації / П.В. Вербицька // *Historical and Cultural Studies*. – 2016. – Volume 3, number 1. – Р. 21–24.
5. Вербицька П.В. Нові підходи до вдосконалення просвітницької діяльності музеїв / П.В. Вербицька // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2014. – Випуск 16. – С. 14–18.
6. Вербицька П.В. Музей як комунікативний та освітній простір: навч. посібник / П.В. Вербицька, Р.Е. Пасічник. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. – 232 с.
7. Маньковська Р.В. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку / Р.В. Маньковська // Краєзнавство. – 2013. – № 3. – С. 75–84.

8. Маньковська Р.В. Музеї України в суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть / Р.В. Маньковська. – Львів: Простір М, 2016. – 408 с.
9. Дудар О.В. Елементи музейної педагогіки у реалізації завдань військово-патріотичного виховання // Актуальні проблеми та шляхи вдосконалення військово-патріотичного виховання сучасної учнівської молоді: Матеріали круглого столу, 2011.
10. Салата О.О. Еволюція музею як соціокультурного інституту в умовах процесу глобалізації / О.О. Салата // Сумська старовина. – 2013. – № XL. – С. 150–157.
11. Байер де Хаан Р. Постнаціональне, транснаціональне, глобальне? О настоящем и перспективах исторических музеев / Р. Байер де Хаан // Музей как сообщество в условиях глобализации. – М.: ИКОМ, 2002. – 171 с.
12. Книги щоденної реєстрації організованих груп у Національному музеї історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс за 2018–2020 рр.
13. Український Схід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/expositions/current_exhibitions/. – Назва з екрана.
14. Як Олексій Годзенко військовим журналістом став [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2020/02/yak-oleksij-godzenko-vijskovym-zhurnalystom-stav/>. – Назва з екрана.
15. «УГКЦ – час випробувань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2018. – Назва з екрана.
16. «Гловайськ – це те, що мені завжди болітиме» – лікар Всеволод Стеблюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30123275.html>. – Назва з екрана.
17. У Києві до Дня Збройних Сил України презентують цикл документальних фільмів про бойові родини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/news/2019/12/04/u-kievi-do-dnya-zbrojnih-sil-ukraini-prezentuyut-kino-pro-bojovi-rodini/>. – Назва з екрана.
18. Виробництво фільму Олександра Шапіро «Іспит на людяність» розпочато [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dergkino.gov.ua/ua/news/show/687/virobnitstvo_filmu_oleksandra_shapiro_ispit_na_lyudyunist_rozpochato.html. – Назва з екрана.
19. Про проєкт / Опис проєкту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://xp--e1agqdganc.com.ua/pages/about/desc/>. – Назва з екрана.
20. У Києві презентовано частину експозиції «Український Схід» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2020/02/u-kyievi-prezentovano-chastynu-eksprozucziyi-ukrayinskuj-shid/>. – Назва з екрана.
21. Документальний фільм «Соловей співає»: дослідження проблем мовного питання в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2804498-dokumentalnij-film-solovej-spivae-doslidzenna-problem-movnogo-pitannya-v-ukraini.html>. – Назва з екрана.
22. Пастушенко Т. Пам'ять про жертви Голокосту та нові традиції відзначення Дня Перемоги в Україні / Тетяна Пастушенко // Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти. Вибрані доповіді ІХ і Х круглих столів до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту. – К.: КВІЦ, 2018. – С. 75–85.
23. Денисенко Г.Г. Культурна спадщина у формуванні історичної пам'яті / Г.Г. Денисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2018. – 319 с.
24. Кузьма Дерев'янка / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. – К., 2018. – 47 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/_other_projects/education/broshura_derevyanko_1.pdf. – Назва з екрана.

25. Нора П. Проблематика мест памяти // Франция – память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пьюмеж, М. Винок. – Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 52 с.

© Елена ДЕНИСЕНКО

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ МЕЖДУ МУЗЕЕМ И ГЛАВНЫМ УПРАВЛЕНИЕМ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВООРУЖЁННЫХ СИЛ УКРАИНЫ

В статье освещается общественная роль Национального музея истории Украины во Второй мировой войне, исследуется взаимодействие Музея с военными учреждениями в просветительской области, анализируется его коммуникационная функция, рассматриваются традиционные формы и методы музейной коммуникации. Акцентируется внимание на проведении таких музейных проектов, как «Клуб исторического кино», в котором демонстрируются художественные и документальные фильмы на исторические темы, «Слово свидетеля» – при участии непосредственных участников событий. Специфичной формой коммуникации является музейная экспозиция, при помощи которой посетитель «общается» с музейными предметами; их насчитывается более 400 тис. Музейная коммуникация ведётся посредством экспонирования и интерпретации подлинных памятников, представленных в экспозиции. Уделяется внимание лекциям, «круглым столам» по проблемам истории Второй мировой войны, регулярно проводящимся при участии известных историков.

Ключевые слова: музей, коммуникация, музейная коллекция, военнослужащий, музейный предмет, Вооружённые силы Украины, место памяти.

© Helena DENYSENKO

EDUCATIONAL COMMUNICATION BETWEEN THE MUSEUM AND THE MAIN DEPARTMENT OF MORAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The article highlights the role of the National Museum of History of Ukraine in the Second World War in society, explores the educational activities of the Museum with military institutions, analyzes its communication function, considers traditional forms and methods of museum communication. Emphasis is placed on conducting museum projects such as the Historical Film Club, which shows feature and documentary films on historical

themes, and the Word of a Witness with the participation of direct A specific form of communication is a museum exposition, through which the visitor communicates with a museum object, of which there are 400 thousand in the Museum. Museum communication takes place through the exhibition and interpretation of authentic monuments presented in the exhibition. The author pays attention to the coverage of lectures, round tables on the history of World War II, which are regularly held with the participation of famous historians.

Keywords: *museum, communication, museum collection, serviceman, museum object, Armed Forces of Ukraine, place of memory, participants in the events.*

КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВІЙСЬКУ

УДК 37.036.5

© *Любава СИДОРЕНКО*

САМОДІЯЛЬНА ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ ЯК СКЛАДНИК КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Проаналізовано самодіяльну художню творчість як одну з важливих форм культурологічної роботи у вихованні воїна-патріота України на основі усвідомлення ним національно-історичних традицій та духовної спадщини українського народу. Особлива увага приділяється розгляду суті культурологічної роботи з військовослужбовцями у Збройних силах України. Робиться висновок щодо важливої ролі самодіяльної художньої творчості у національно-патріотичному вихованні військовослужбовців.

Ключові слова: *культурологічна робота, художня самодіяльність, національно-патріотичне виховання, Збройні сили України, військовослужбовці.*

За часів існування незалежної України й творення її Збройних сил постійно поставало та постає питання про зміст і спрямування процесів формування особистості захисника Вітчизни, офіцера, воїна, невіддільних від формування його духовності, тобто засвоєння та практичного використання ним історико-культурної спадщини, духовного потенціалу своєї нації. Глибокі перетворення в усьому громадському житті, в політичній структурі України як суверенної незалежної держави та сучасна соціально-культурна ситуація, в якій відбувається процес будівництва та розвитку Збройних сил, ставлять нові високі вимоги до виховання українського народу, його військовослужбовців та використання в цій справі здобутків культури. Проведення культурологічної роботи має особливо велике значення у військових колективах, адже вона покликана впливати на національно-патріотичне, військове, моральне та естетичне виховання воїнів.

Проведення Збройними силами України (далі – ЗСУ) операції Об'єднаних сил (далі – ООС) на Сході нашої держави потребує принципового перегляду підходів щодо завдань, змісту, форм та методів культурологічної роботи з особовим

складом ЗСУ. Культурологічна робота разом з іншими складниками морально-психологічного забезпечення вирішує важливі питання у вихованні особового складу, знятті психологічного напруження серед військовослужбовців і виконує низку інших функцій, визначених її змістом.

Метою статті є аналіз ролі самодіяльної художньої творчості як однієї з важливих форм культурологічної роботи у вихованні воїна-патріота на основі усвідомлення ним національно-історичних традицій та духовної спадщини українського народу.

Сьогодні в частинах і підрозділах ЗСУ набутий певний досвід роботи щодо виховання воїнів із залученням засобів художньої самодіяльності, але він ще недостатньо вивчений і узагальнений, слабо використовується насамперед досвід найкращих частин і підрозділів, спостерігається низький рівень інформаційного забезпечення цієї роботи. Гостро стоїть питання і про наукове забезпечення виховання засобами художньої самодіяльності, розробку нових шляхів, напрямів, програм та досліджень із виховання воїнів засобами самодіяльної художньої творчості, мистецтва.

Серед науковців, які досліджували організацію культурологічної роботи у війську, слід назвати В. Аніковича, І. Подобіда, Е. Кирпича, Б. Комського, В. Ремізова, П. Ченцова. Нині здебільшого праці й твердження названих авторів вимагають певних коректувань та переосмислень.

Опосередковано, через вивчення інтелектуальних процесів та взаємодії пізнання з різними сферами людського духовного життя, проблему організації культурологічної роботи у військах досліджували О. Бойко, М. Козирев, В. Темко, М. Варій та ін.

Але проблема формування системи виховання воїна засобами мистецтва, художньої самодіяльності в Україні залишається все ще не вивчена повною мірою. Потребують глибшого узагальнення історичний досвід, проблеми його трансформації в практиці сьогодення, розвиток новітніх форм і методів роботи клубів щодо розвитку художньої самодіяльності у військових частинах, розвиток творчих здібностей учасників самодіяльного художнього колективу, виховання воїнів засобами мистецтва тощо.

Згідно з наказом Генерального штабу ЗСУ від 4 січня 2017 р. № 4 «Про затвердження Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних силах України», культурологічна робота – це напрям інформаційно-пропагандистського забезпечення, який полягає в цілеспрямованій діяльності посадових осіб органів військового управління, командирів (начальників) щодо організації заходів дозвілля й відпочинку військовослужбовців, працівників ЗСУ та членів їхніх сімей. Ця робота ґрунтується на засадах української культури та мистецтва, багатовікових національних звичаях і традиціях. Вона реалізується способом: проведення культурно-мистецьких заходів, які спрямовані на формування та підтримання стійкого морально-психологічного стану, зняття негативних емоційних наслідків, відновлення моральних, психічних та

фізичних сил, мобілізації особового складу військ (сил) на успішне виконання завдань за призначенням [2].

Особлива важливість і актуальність культурологічної роботи з військово-службовцями ЗСУ зумовлені низкою причин:

1) необхідністю всебічного аналізу, набутого на сьогодні, досвіду з формування й задоволення естетичних потреб воїнів та його використання в процесі культурологічної роботи з метою її вдосконалення й досягнення максимальної ефективності;

2) потребами оволодіння спадщиною минулих поколінь, багатствами світової цивілізації та належним ставленням до культурних цінностей минулого;

3) необхідністю запровадження в роботі з військовослужбовцями ЗСУ принципово нових підходів у розвитку самодіяльної художньої творчості;

4) потребами удосконалення культурологічної роботи, пропаганди національних цінностей;

5) нагальною необхідністю виходити за межі суто просвітницької та пропагандистської роботи з метою здійснення своєчасної та ефективної соціальної допомоги військовослужбовцям, особливо у сфері їхнього освітнього, морального та культурного розвитку.

Визначаючись як один зі складників системи морально-психологічного забезпечення, культурологічна робота суттєво впливає на стан справ військового колективу. Отже, суть культурологічної роботи у військових формуваннях України полягає: у впровадженні комплексу культурних та мистецьких заходів щодо реалізації напрямів виховної роботи; у формуванні в особового складу позитивного ставлення до військової служби на основі усвідомлення національно-історичних традицій та духовної спадщини українського народу; у поширенні роботи культурно-освітніх закладів; в організації дозвілля особового складу; у розвитку шефських стосунків тощо.

Складниками військової культури є культура мислення, керівництва та підпорядкування, дисциплінарна, штабна, воєнно-політична та національно-історична культура, військово-патріотичне виховання, культура спілкування й мовна культура, культура поведінки та взаємин, фізичне вдосконалення та здоровий спосіб життя, правова культура [5, 52]. Кожен із цих складників здатен реалізуватись у фактори бойової готовності військ (сил), у складники перемоги над супротивником у бою. Неповага до питань культури у військовій сфері впливає на зниження бойових можливостей військ, призводить навіть до вихолощення самого морально-етичного складника служіння Батьківщині [1].

Завдяки сприйняттю прекрасного в природі й мистецтві ми відкриваємо прекрасне в самих собі. «Тримаючи в руках скрипку, людина не здатна вчинити погане», – стверджує давня сентенція, приписувана видатному українському мислителю Григорієві Сковороді [4, 47]. Зло і справжня краса несумісні. Є чимало джерел, що живлять естетичну культуру. Помітною в цьому контексті є роль

армійських культурних установ (клуб, Будинок офіцерів, музичний ансамбль тощо).

Важливе місце в культурологічній роботі належить самодіяльній художній творчості. Вона формує у великої маси воїнів відчуття військового товариства, усвідомлення свого суспільного обов'язку щодо захисту Батьківщини, підвищення соціальної активності, сприяє їхньому всебічному гармонійному розвитку. Самодіяльна художня творчість – це одна з форм народної творчості, що вбирає в себе продукування й відтворення зразків художньої спадщини силами самодіяльних виконавців у години дозвілля.

Художню самодіяльність правомірно розглядають як діяльність, спрямовану на створення нових художніх цінностей, розвиток естетичного світу воїнів. Елемент новизни є неодмінним атрибутом самодіяльної художньої творчості. Він реалізується як у змінах особистості учасника самодіяльності, так і у створенні безпосередньо зразків мистецтва – конкретного прояву художнього сприймання світу особистістю. Творчий характер армійської художньої самодіяльності стимулює розвиток творчості й у професійній військовій діяльності. Формуючи особистісні якості воїнів (наприклад, креативність мислення, відповідальність, упевненість, принциповість, самовладання), художня самодіяльність активно впливає на ефективність виконання ними службових обов'язків, оволодіння військовими знаннями. Розвиваючи творчу думку, художня самодіяльність тим самим допомагає військовослужбовцю виробляти творче ставлення й до військової справи.

Значення самодіяльної художньої творчості для розвитку особистості воїнів виявляється й у тому, що вони не обмежуються сприйманням художніх творів, а самі виступають творцями мистецьких цінностей. Безпосередня участь у процесі творчості сильніше і швидше пробуджує в особистості творця, ніж споглядання зразків мистецтва.

Слід зазначити, що художня самодіяльність повторює види, які існують у професійному мистецтві (образотворче мистецтво, живопис, графіка, музика, цирк, художнє читання, художня фотографія, хореографія, театр тощо). Творча робота в самодіяльних художніх військових колективах має поєднуватись із виховною та навчально-пізнавальною і включати:

- 1) ознайомлення із загальною історією мистецтва, з особливостями окремих його видів, процесами, що відбуваються в художній самодіяльності, тенденціями розвитку окремих її жанрів та фольклору, а також обговорення питань формування репертуару. Репертуар колективу художньої самодіяльності формується із творів вітчизняної художньої літератури, драматургії, музики, хореографії тощо, а також кращих зразків вітчизняної та закордонної класики, багатонаціонального мистецтва народів України. Репертуар самодіяльних творчих колективів має спиратися на патріотичне, моральне й естетичне виховання;

- 2) використання колективів театального мистецтва (театральних, музично-драматичних колективів, театрів поезії та мініатюри, агітбригад, гуртків

художнього читання), де проводяться заняття з акторської майстерності, техніки мовлення й художнього читання, постановки голосу, що включають роботу над різними сценками-мініатюрами, тематичною програмою, літературною або літературно-музичною композицією, поетичним твором або циклом віршів. Інтерес до театрального жанру в ЗСУ визначається його дієвістю, видовищністю, простотою постановки, невеликою кількістю учасників, мобільністю, злободенністю. Популярними у військовослужбовців є театри солдатської сатири. Матеріал для них береться з життя: з фактів діяльності частини (підрозділу), повідомлення газет, памфлети, фейлетони та ін. Гостра сатира викриває недоліки в бойовому навчанні й службі особового складу, порушення військової дисципліни тощо.

Аматорський театр, у якому виконавцями є непрофесійні актори, поєднує в собі всі жанри відповідно до складу і творчих можливостей колективу з урахуванням також глядацьких смаків. Склад аматорського театрального колективу налічує не менш ніж 15 осіб, театрального колективу малих форм – не менш ніж 10 осіб;

3) використання колективів музичного мистецтва (академічних хорів і ансамблів, хорів народної пісні, вокальних ансамблів, ансамблів пісні й танцю, духових оркестрів, оркестрів народних інструментів, естрадних оркестрів, вокально-інструментальних ансамблів), у яких плануються заняття з вивчення музичної грамоти, історії й теорії музики, хорового мистецтва, постановки голосу; розучування хорових творів із супроводом і без супроводу, розучування творів із солістами й ансамблями; розучування партій ансамблів, хорів, проведення загальних репетицій; навчання (за бажанням і можливостями) гри на музичних інструментах; проведення оркестрових занять із розучування партій тощо;

4) використання колективів хореографічного мистецтва (народного, класичного, естрадного, спортивного, етнографічного та бального танців), у яких проводяться заняття з вивчення історії й теорії хореографії; розучування сольних, групових, бальних танців, хореографічних мініатюр, композицій, сюжетних постановок. Завдання танцювальних колективів полягають у тому, щоб засобами та образами хореографії розкривати й утверджувати любов до військової професії. Основними жанрами хореографічного мистецтва є класичний, народний, естрадний та бальний танці. Найпоширенішим у самодіяльній творчості є народний танець, заснований на народних мелодіях. Армійські танці є побутовим жанром, у якому використовують рухи народного танцю.

Самодіяльні ансамблі народного танцю повинні мати в своєму репертуарі українські сюжетні, фольклорні, обрядові, народні хореографічні композиції і танці довільної тематики. Бальна хореографія – у своєму класичному виконанні є синтезом мистецтва і спорту. Репертуар ансамблів бального танцю становлять латиноамериканські композиції, вальси, сюжетні танці. Сучасна хореографія – поєднання різних стилів і жанрів. Вона є на сьогодні однією з найпопулярніших;

5) використання колективів образотворчого й декоративно-ужиткового мистецтва (колективи самодіяльних живописців, графіків, майстрів декоративно-ужиткового мистецтва), у яких проводяться заняття з вивчення історії образотворчого мистецтва, графіки, ужиткових мистецтв – різьблення, карбування, художньої вишивки тощо; з композиції; з виконання завдань художньо-оформлювального характеру; організації виставок. Свою майстерність, художні навички воїни розвивають у таких жанрах, як: тематична картина, пейзаж, портрет, натюрморт, станкова графіка, плакат, ілюстрація. Образотворчі гуртки сприяють не тільки вдосконаленню художньо-творчих здібностей їх учасників, а й появі самодіяльних творів – активного засобу естетичного й морального виховання;

6) використання колективів літературної творчості, які поєднують самодіяльних військових поетів, прозаїків, драматургів, критиків. Літературно-творчі гуртки створюють зазвичай при бібліотеках. До керівництва ними залучають письменників, військових журналістів, викладачів літератури, бібліотечних працівників. Змістом роботи цих колективів є проведення бесід і лекцій з основ літературної майстерності, обговорення здобутків молодих авторів, аналіз кращих творів вітчизняної та закордонної прози і поезії, творчості майстрів української літератури, видання рукописних альманахів, організація зустрічей з літераторами;

7) використання колективів циркового мистецтва (виконавців оригінального жанру), в яких проводяться заняття з вивчення історії циркового мистецтва, фізичного розвитку, техніки циркового мистецтва, музичного й художнього оформлення, циркової режисури. Характерними для сучасного цирку є демонстрація фокусів, пантоміма та клоунада. Склад аматорського циркового колективу налічує не менш ніж 10 осіб, які працюють в основних видах циркового мистецтва, таких як: акробатика, еквілібристика, жонгливання, клоунада, гімнастика. Покази циркових колективів мають відбуватися під відповідний музичний супровід, у спеціальних сценічних костюмах, із використанням циркової атрибутики та спецефектів;

8) використання колективів кіно-, фотомистецтва, у яких проводяться заняття з вивчення історії кіно й фотографії; техніки кіно- й фотозйомки; режисерської, операторської, сценарної майстерності; організації переглядів, обговорень аматорських фільмів і світлин; виконання робіт оформлювального характеру (з фотолюбителями). Фотовідеолюбителі допомагають командирам і офіцерам із виховної роботи оперативно висвітлювати в наочній агітації процес бойової та гуманітарної підготовки; беруть участь у створенні фотовідеотеки, організації фотовиставок, випуску фотогазет.

Художня самодіяльність – це дієвий і доступний засіб широкої пропаганди мистецтва та задоволення культурних потреб воїнів. Головними показниками художньої самодіяльності є ідейний та художній рівень, масовість, актуальність репертуару, різноманітність жанрів, виконавська майстерність. Важливим засобом підвищення ідейно-емоційного впливу під час виступу художньої

самодіяльності є комплексне застосування кінофрагментів, діапозитивів, світлових, шумових, музичних, звукових ефектів та наочної агітації [12, 46].

Із метою розвитку постійно діючої художньої самодіяльності необхідно періодично оновлювати репертуар. Начальник клубу має особисто надавати допомогу в проведенні репетицій та здійснювати контроль, забезпечувати колектив художньої самодіяльності необхідними музичними інструментами, костюмами, заохочувати активістів.

Самодіяльна художня творчість виступає дієвим засобом виховання. Творча робота в різноманітних гуртках обов'язково поєднується з національно-патріотичним розвитком. Адже завдання національно-патріотичного виховання військовослужбовців засобами художньої самодіяльності насамперед полягають у тому, щоб допомогти захисникові Вітчизни, усвідомивши культурні традиції свого народу, визначити власні ціннісні орієнтири, навчитися прогнозувати спрямованість майбутніх культурних процесів [1].

Отже, національно-патріотичне виховання засобами художньої самодіяльності виконує низку важливих соціально-виховних функцій:

1) просвітницька функція (пропаганда духовної спадщини, історії України, загальноосвітніх, наукових, військових, правових знань);

2) культурно-виховна функція (долучення військовослужбовців до літератури, мистецтва);

3) розвиток творчих обдарувань (створення сприятливих умов для розкриття й розвитку творчих здібностей і талантів);

4) формування суспільної думки (згуртування військових колективів, створення і підтримання здорової морально-психологічної обстановки в процесі духовного спілкування);

5) інформаційно-комунікативна (духовне зближення різних за категоріями, віком, національністю, освітою людей, адаптація військовослужбовців до умов військової служби);

6) регулятивна функція (вплив на світогляд, переконання, норми моралі й соціальну поведінку особистості та військових колективів);

7) організація змістовного дозвілля (фестивалі, концерти, вистави, вечори відпочинку, робота гуртків, клубів за інтересами тощо).

На думку В. Ситника, «саме відданість рідній землі, любов до Батьківщини, рідного народу, його історії, мови, культури породжують національний менталітет, психіку і характер людини» [13, 14].

Отже, в Україні складаються соціально-політичні умови, коли військово-патріотичне виховання в Збройних силах стає процесом історично необхідним. Ядром національно-патріотичного виховання є українська культура з її народними піснями, танцями, святковими обрядами, звичаями, художніми виробами, іншими творчими проявами національного життя, а засобами національно-патріотичного виховання виступають мистецтво, художня творча самодіяльність, національні культурні традиції, звичаї, обряди, мова, народна мораль,

етика, естетика, родовід, рідна історія, краєзнавство, фольклор, народне мистецтво, народний календар, національна символіка, релігійні виховні традиції, форми та методи української етнопедагогіки.

Установи та підрозділи культури (до установ культури належать будинки офіцерів, музеї, ансамблі пісні й танцю, військові оркестри, а до підрозділів культури – військові клуби, бібліотеки, музеї (кімнати) бойової слави) нині стали основною функціональною силою національно-патріотичного виховання ЗСУ. У колективах театрального мистецтва може організовуватись робота над різними сценками-мініатюрами, тематичною програмою, літературно-музичними композиціями на тему історії становлення української нації, поетичними творами або циклами віршів видатних письменників, борців за незалежність нашої держави. Крім того, важливим соціально значущим закладом, що займається питаннями світобачення, ідеології та патріотизму, є театр. А колективи музичного мистецтва займаються розучуванням народних пісень, грою на музичних інструментах, створенням власних гуртів та написанням авторських пісень на військово-патріотичні теми. У хореографічних ансамблях особливе місце посідають заняття з вивчення історії і теорії українського військово-патріотичного танцю, постановки народних сольних та групових номерів.

В умовах ведення бойових дій художня самодіяльність спрямована на організацію духовно-змістовного дозвілля та культурного обслуговування військ. Тому основними завданнями художньої самодіяльності в роботі з особовим складом військової частини (підрозділу) в зоні ООС є підтримка та відновлення його моральних, психічних і фізичних сил, мобілізація на виконання бойових завдань та задоволення духовних (культурних) потреб військовослужбовців. Основною метою цієї діяльності є формування позитивної мотивації виконання бойових завдань у зоні ООС.

Вибір форм і методів організації художньої самодіяльності в роботі з особовим складом військової частини (підрозділу) в зоні ООС залежить від конкретних видів бойової діяльності й відпочинку особового складу.

Форми художньої самодіяльності – це організаційне поєднання засобів та методів впливу, а також людей за ідейно-тематичним задумом заходу. Вони поділяються за змістом на прості та комплексні.

Прості форми художньої самодіяльності – це ті, що їх реалізує один виконавець (учасник): художнє читання, сольні виступи вокалістів та інструменталістів, сольний танок, сольна пантоміма, сольні циркові виступи, зокрема й з елементами художнього читання (репризи).

Комплексні форми художньої самодіяльності характеризуються складністю структури, різноманітністю використовуваних методів і засобів: тематичні читання, вечори (відпочинку, вшанування, запитань та відповідей, кіновечори), усні журнали, університети культури, вікторини, кінофестивалі, кінолекції, конкурси художньої самодіяльності, клуби веселих і кмітливих, виставки, бали, карнавали, ритуальні дії (масові видовища) тощо.

Розвиток форм художньої самодіяльності також реалізується у проєкті високомобільних груп ЗСУ від 2017 р. Саме вони проводять активну комунікаційну роботу серед військовослужбовців у зоні ООС [3]. На сьогодні працює близько 15 груп внутрішніх комунікацій, які розрізняються за видами діяльності. У кожному з них входять чотири підготовлені на спеціальних тренінгах спеціалісти: інспектор (найдосвідченіший комунікатор), психолог, священник, спеціаліст з інформаційних питань (ідеолог).

Варто звернути увагу на забезпечення культурологічних потреб захисників Батьківщини, яким займається, зокрема, група «Браво». Вона формується з військовослужбовців (працівників ЗСУ), цивільних діячів культури та мистецтв, які мають досвід та навички організації самодіяльної художньої творчості і здійснюють культурологічне забезпечення військовослужбовців.

Отже, сучасний розвиток ЗСУ вимагає піднесення ролі культури, художньої самодіяльності й мистецтва у процесі утвердження духовності, гуманістичних цілей, національної самовідданості, патріотизму.

Самодіяльна художня творчість формує у військовослужбовців почуття військового товариства, усвідомлене почуття любові та пошани до ЗСУ, до своєї Вітчизни, готовність стати на її захист, підвищує соціальну активність, сприяє їхньому всебічному та гармонійному розвитку.

Роль самодіяльної художньої творчості в національно-патріотичному вихованні полягає у використанні в армії різноманітних форм і засобів художньої самодіяльності, які допомагають захисникам Вітчизни створювати сприятливі умови для усвідомлення важливих історичних подій життя українського народу та держави, ролі й значення збереження культурних традицій народу в процесі формування власних орієнтирів щодо захисту цілісності та суверенітету країни.

Джерела та література:

1. Указ Президента України № 286 від 18.05.2019 року «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019?fbclid=IwAR1UFcAqCLOdlehYFbQhC-8fn376CSDhIVBLP2zSXvFpT6hse8Hmud3pLM#Text>. – Назва з екрана.
2. Наказ Генерального штабу Збройних сил України № 4 від 04.01.2017 року «Про затвердження інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних силах України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dovidnykmpz.info/ipz/nakaz-heneral-noho-shtabu-zbro-nykh-sy-4/>. – Назва з екрана.
3. Наказ Генерального штабу Збройних сил України № 345 від 22.10.2018 року «Про затвердження Інструкції з організації діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у Збройних силах України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/nakaz-heneral-noho-shtabu-zs-ukrainy-v-2/>. – Назва з екрана.
4. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
5. Військове виховання: історія, теорія та методика: навч. посібник / За ред. В.В. Ягунова. – К.: Graphic&Design, 2002. – 560 с.

6. Ганюкова І. Виховання військовослужбовців Збройних сил України на традиціях українського народу // Музейний збірник: зб. наук. пр. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008. – С. 41–43.
7. Кам'янецькі артисти народного театру пісні виступили з концертами в зоні АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ngr-ua.info/2016/01/25551>. – Назва з екрана.
8. Колективи художньої самодіяльності 45 Гарнізонного будинку офіцерів дали концерт для воїнів, які вирушають у зону ООС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2014/08/14/kolektivi-hudozhnoi-samodiyalnosti-45-garnizonnogo-budinku-oficeriv-dali-konzert>. – Назва з екрана.
9. Отиц О. Військові традиції і звичаї як чинники підвищення якості вищої військової освіти // Вища освіта України (Науковий та науково-методичний часопис). – К.: Педагогічна преса, 2014. – Т. 1 (3). – С. 59–63.
10. Патріотичні концерти для військовослужбовців. Запоріжжя. 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zoda.gov.ua/news/27438/patriotichni-konzerti.html>. – Назва з екрана.
11. Понайда У. Духовна місія в зоні АТО – акція «Фронтовий Вертеп 2015» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifnmti.edu.ua/uk/ivanofrankivskiyinatsionalnyimedychnyuiniversytet5>. – Назва з екрана.
12. Сидоренко Л. Основи прикладної культурології: навчально-методичний посібник / Л. Сидоренко. – Львів: НАСВ, 2017. – 100 с.
13. Ситник В. Духовно-гуманітарна політика у Збройних силах України та шляхи її вдосконалення // Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. – К., 1995. – С. 13–19.

© Любава СИДОРЕНКО

САМОДЕЯТЕЛЬНОЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ УКРАИНЫ

Анализируется самодеятельное художественное творчество как одна из важных форм культурологической работы в деле воспитания воина-патриота Украины на основе осознания им национально-исторических традиций и духовного наследия украинского народа. Особое внимание уделяется рассмотрению сути культурологической работы с военнослужащими в Вооруженных силах Украины. Сделан вывод о роли самодеятельного художественного творчества в национально-патриотическом воспитании военнослужащих.

Ключевые слова: культурологическая работа, художественная самодеятельность, национально-патриотическое воспитание, Вооруженные силы Украины, военнослужащие.

© Lyubava SYDORENKO

AMATEUR ART CREATION AS A COMPONENT OF CULTUROLOGICAL WORK IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The author analyzes amateur art creation as one of the important forms of culturological work in the education of a soldier and a patriot of Ukraine on the basis of his awareness of national, historical traditions and spiritual heritage of the Ukrainian people.

The author states the fact that the profound changes in public life, in political structure of Ukraine as a sovereign independent state, the current socio-cultural situation, the process of building and developing the Armed Forces of Ukraine put new great demands on the education of the Ukrainian people, its servicemen and use in this matter the cultural achievements. Carrying out culturological work is especially important in military units, because it is designed to influence the national, patriotic, military, moral and aesthetic education of soldiers. Culturological work, together with other components of moral and psychological support, solves important tasks in the education of personnel, in the removal of psychological stress among servicemen and performs a number of other functions determined by its content.

The author reminds that amateur art plays an important role in culturological work. It forms a sense of military community in a great number of soldiers, awareness of their social duty to protect the homeland, increases social activity and promotes their comprehensive harmonious development. Amateur art is one of the forms of folk art, which includes the creation and reproduction of works of art by amateur performers who are engaged in creativity during leisure time.

The creative nature of military amateur art stimulates the creative development in professional military activity. Forming the personal qualities of soldiers (for example, creative thinking, responsibility, confidence, adherence to principles, self-control), amateur art actively influences the effectiveness of their duties, mastery of military knowledge. By developing creative thinking, amateur art helps the serviceman to develop the creative attitude to military affairs.

The importance of amateur art for the development of the personality of soldiers is also manifested in the fact that they are not limited to the perception of works of art; they are the creators of artistic values. Their participation in the creative process awakens stronger and faster in the personality of the creator and warrior than contemplation of works of art.

In combat, amateur art is aimed at organizing spiritual, meaningful leisure and cultural services for troops. Therefore, the main tasks of it are to support and to restore the moral, mental and physical strength of personnel of the military unit (unit) in the area of Joint Forces Operation, to mobilize them to perform combat missions and to meet the spiritual (cultural) needs of servicemen.

Amateur art creation makes a sense of military community in servicemen, a conscious sense of love and respect for the Armed Forces of Ukraine, for their homeland; it increases social activity, promotes their comprehensive and harmonious development.

The author makes a conclusion about an important role of amateur art creation in the national and the patriotic education of servicemen, which consists of various forms and means of amateur art in the army.

Keywords: *culturological work, amateur art, national and patriotic education, Armed Forces of Ukraine, servicemen.*

НАШІ АВТОРИ

ГРЕГУЛЬ Данило – старший науковий співробітник Національного музею історії України у Другій світовій війні (м. Київ)

ДАЦЕНКО Світлана – завідувач відділу Національного музею історії України у Другій світовій війні (м. Київ)

ДЕНИСЕНКО Олена – кандидат історичних наук, доцент, завідувач сектору Національного музею історії України у Другій світовій війні (м. Київ)

ЗЛАТАНОВ Златко – старший науковий співробітник Національного музею історії України у Другій світовій війні (м. Київ)

КУЗЬМЕНКО Андрій – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідного відділу «Меморіальний музей академіка В.Г. Заболотного» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (м. Переяслав)

РУГАЛЬ Володимир – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Національного музею історії України у Другій світовій війні (м. Київ)

СИДОРЕНКО Любава – кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)

ФІЛАТОВА Наталя – завідувач відділу Національного музею історії України у Другій світовій війні (м. Київ)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ.
МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС**

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

Редакційна рада

В.М. Литвин, В.А. Смолій, В.Ф. Колесник

Редакційна колегія

Т.В. Вронська, В.М. Грицюк, В.П. Капелюшний,

І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (голова колегії),

О.Є. Лисенко (заступник голови колегії, науковий редактор), О.М. Майборода,

П. Махцевіч (Польща), І.К. Патриляк (науковий редактор),

В.М. Сімперович (відповідальний редактор), О.А. Удод, В.П. Фоміна, Н.О. Шевченко

Науково-допоміжна група

Ю.І. Бедрик, І.В. Шумахер (коректори)

С.В. Нікітіна (верстка)

УДК 355.48(430:47)

Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал. – Вип. 1 (31) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – К., 2021. – 74 с.